

Het gebruik van de meervoudige voorkeurstem bij de parlementsverkiezingen van 21 mei 1995

door Jozef SMITS

Licentiaat in de Politieke Wetenschappen

en Inge THOMAS

Wetenschappelijk medewerker aan de Afdeling Politologie van de Katholieke Universiteit Leuven

Inleiding

Een belangrijke nieuwigheid bij de parlementsverkiezingen van 21 mei 1995 was de invoering van de meervoudige voorkeurstem. In november 1994 besliste de regering voor de parlements- en Europese verkiezingen de kiezer voortaan de mogelijkheid te geven voor meer dan één effectieve kandidaat en/of voor meer dan één opvolger te stemmen, op voorwaarde dat hij binnen dezelfde lijst blijft. Met deze hervorming werd de kieswetgeving alvast op één punt eenvormig gemaakt.¹ De meervoudige voorkeurstem bestond vroeger reeds bij de gemeenteraadsverkiezingen. Bij de provincieraadsverkiezingen werd ze voor het eerst toegepast bij de verkiezingen van 9 oktober 1994.

De nieuwe kieskringen voor de Senaat lagen wellicht aan de basis van de beslissing om de meervoudige voorkeurstem ook bij parlementsverkiezingen in te voeren. De Senaatsverkiezingen werden voor het eerst georganiseerd in twee kiescolleges, een Nederlands en een Frans, en drie kieskringen, een Vlaamse, een Waalse en de kieskring Brussel-Halle-Vilvoorde. De schaalvergroting van de Senaatsverkiezingen werd enigszins gecompenseerd door de introductie van de meervoudige voorkeurstem. Die maakte het immers mogelijk zowel voor een regionale kandidaat te stemmen als voor één of meer kopstukken van de lijst.²

De volgende vragen staan centraal in deze analyse: in welke mate heeft de toepassing van de meervoudige voorkeurstem op 21 mei 1995 een effect gehad op het algemene voorkeurstemmenpercentage, hoeveel naamstemmen heeft de kiezer gemiddeld uitgebracht, en zijn er belangrijke verschillen tussen Kamer, Senaat, Vlaams Parlement en Waals Parlement? Ten slotte wordt ook het effect nagegaan van de invoering van de meervoudige voorkeurstem op het doorbreken van de nuttige lijstvolgorde. De analyse wordt voorafgegaan door een aantal methodologische beschouwingen. De invoering van de meervoudige voorkeurstem heeft immers belangrijke gevolgen op de berekening van het voorkeurstemmenpercentage. Eerst wordt een overzicht gegeven van het voorkeurstemgedrag bij de verschillende soorten verkiezingen.

I. Soorten verkiezingen en voorkeurstemgedrag

Het eerder schaarse onderzoek over voorkeurstemgedrag wijst uit dat het voorkeurstemmenpercentage toeneemt naarmate het bestuursniveau dichter bij de kiezers staat, of anders geformuleerd, naarmate de sociale afstand tussen kiezers

1 Wet van 5 april 1995. *Belgisch Staatsblad*, 15 april 1995.

2 B. Maddens, *Drie nieuwe parlementen*. Leuven, 1995, p. 131.

en kandidaten kleiner is. Bij de gemeenteraadsverkiezingen wordt het meest per voorkeur gestemd. Op basis van een steekproef werd het voorkeurstemmenpercentage bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1976 in Vlaanderen op 75% geschat.³ Daarbij werd vastgesteld dat dit percentage varieerde in functie van het inwonertal, de verstedelijkings- en de industrialiseringsgraad.⁴ In een steekproef bij de gemeenteraadsverkiezingen in 1988 die de meest uiteenlopende types van Vlaamse gemeenten omvat, bedroeg het voorkeurstemmenpercentage gemiddeld 76.5%.⁵ Uit een andere, minder uitgebreide steekproef, bleek dat 85% van de kiezers per voorkeur stemde.⁶ In de Limburgse gemeenten stemde bijna 90% van de gemeentekiezers in 1988 per voorkeur.⁷ Voorts wijzen de vermelde onderzoeken over de gemeenteraadsverkiezingen uit dat er een negatief verband is tussen de bevolkingsdichtheid en het voorkeurstemmengedrag: hoe hoger de bevolkingsdichtheid, des te lager is het percentage voorkeurstemmen.⁸

Minder hoog dan bij lokale verkiezingen ligt het voorkeurstemmenpercentage bij de provincieraadsverkiezingen. Bij die van 1987 bracht 46.6% van de Vlaamse kiezers een naamstem uit, bijna 1.5 procentpunten minder dan voor de Kamerverkiezingen, die gelijktijdig werden gehouden.⁹ In 1991 bedroeg het algemene voorkeurstemmenpercentage 49.0%, in 1994 steeg het met niet minder dan 8.7 procentpunten tot 57.7%.¹⁰ Deze aanzienlijke toename was ongetwijfeld het gevolg van het feit dat voor het eerst bij de verkiezingen voor de provincieraden een meervoudige voorkeurstem kon worden uitgebracht. Maar het samenvallen van de provincie- met de gemeenteraadsverkiezingen speelde wellicht ook een gunstige rol.

Bij de parlementsverkiezingen situeert het voorkeurstemmenpercentage zich sedert het begin van de jaren tachtig op 48% voor de Kamer. Bij de verkiezingen in de jaren zeventig bedroeg het bijna 50% of ietwat meer. Deze periode was het hoogtepunt in de gestage toename van het gebruik van de voorkeurstem die in

3 W. DEWACHTER, Het effect van de samenvoeging van gemeenten op de gemeenteraadsverkiezingen. *Res Publica*, 1982, nr. 3-4, p. 455.

4 Bij parlementsverkiezingen zou er geen verband zijn tussen verstedelijkingsgraad en voorkeurstemmen, althans volgens berekeningen op basis van de parlementsverkiezingen van 1965. Zie W. DEWACHTER en E. LISMONT, De politieke participatie aan de gemeenteraadsverkiezingen. In W. DEWACHTER, e.a., *De politieke zeggingskracht van de gemeenteraadsverkiezingen*, Antwerpen, 1970, p. 58-60. Onderzoek in Nederland wijst in de richting van een zwak verband. Zie R.C. HESSING, *Bij voorkeur: een onderzoek naar het gebruik van voorkeurstemmen*, Leiden, 1984, p. 30-31.

5 P. JANSSENS en W. DEWACHTER, *Gemeentenaren kiezen hun raadsleden. Onderzoek naar het beslissingseffect bij de gemeenteraadsverkiezingen van 9 oktober in de Vlaamse provincies*. Afdeling Politologie, Leuven, 1994, p. 8.

6 M. CRYNEN, *Het gebruik van de voorkeurstem bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1988 in Vlaanderen*. Leuven, 1994, p. 48.

7 J. ACKAERT, Het gebruik van de voorkeurstem bij de gemeenteraadsverkiezingen. Een terreinverkenning in de provincie Limburg. *Res Publica*, 1994, nr. 2, p. 107-118.

8 P. JANSSENS en W. DEWACHTER, o.c., p. 28; J. ACKAERT, a.w., p. 109.

9 M. CRYNEN, o.c., p. 51.

10 P. JANSSENS en W. DEWACHTER, *De meervoudige voorkeurstem en de verkozenen buiten de nuttige volgorde. Een "experiment" bij de provincieraadsverkiezingen van 1994*. Afdeling Politologie, Leuven, 1995, p. 5.

de jaren vijftig eerder traag verliep en in de jaren zestig veel sneller ging (zie figuur I).¹¹

Voor de Senaat stemden de kiezers tot dusver minder per voorkeur dan voor de Kamer. Blijkbaar is de afstand van de kiezers tot de leden van de Hoge Vergadering groter of beoordelen de kiezers deze assemblée als minder belangrijk. In 1991 stemde 41.1% van de kiezers voor de Senaat per voorkeur. Ook voor de Senaat geldt de vaststelling dat het voorkeurstemmenpercentage in de jaren zeventig ietwat hoger lag dan in de jaren tachtig en dat vooral in de jaren zestig en het begin van de jaren zeventig de stijging het grootst was (zie figuur I).

II. De gevolgen van de invoering van de meervoudige voorkeurstem voor de berekening van het voorkeurstemmenpercentage

Als gevolg van de invoering van de meervoudige voorkeurstem voor de verkiezing van de federale en regionale parlementen is het noodzakelijk om de terminologie in verband met voorkeurstemgedrag te verfijnen. Vroeger vielen het aantal voorkeurstembiljetten en de voorkeur- of naamstemmen samen, vermits men slechts één voorkeurstem kon uitbrengen.¹² De invoering van de meervoudige voorkeurstem maakt het noodzakelijk een onderscheid te maken tussen het aantal voorkeurstembiljetten en het aantal voorkeur- of naamstemmen.

Het aantal voorkeurstembiljetten is het verschil tussen het totaal aantal geldige stembiljetten en het aantal geldige stembiljetten waarop enkel een lijststem werd uitgebracht.¹³ In de voorkeurstembiljetten (hieronder afgekort als VKSB) zijn drie categorieën te onderscheiden:

- VKSB1: de VKSB waarop er voor één of meerdere kandidaat-titularissen is gestemd.
- VKSB2: de VKSB waarop zowel voor één of meerdere kandidaat-titularissen als voor één of meerdere kandidaat-opvolgers is gestemd.
- VKSB3: de VKSB waarop enkel voor één of meerdere kandidaat-opvolgers is gestemd.

Het aantal voorkeur- of naamstemmen is het totaal aantal keren dat kandidaten een bolletje achter hun naam kregen. Het aantal naamstemmen kan vele malen het aantal geldige stemmen overtreffen. Kon men vroeger bij parlementsverkiezingen reeds een naamstem uitbrengen voor zowel een kandidaat-titularis als een kandidaat-opvolger, op 21 mei 1995 kon men in beide categorieën meerdere namen aankruisen. Met andere woorden, het aantal naamstemmen zal normalerwijze steeds groter zijn dan het aantal voorkeurstembiljetten. Theoretisch is het mogelijk dat alle voorkeurstemkiezers slechts één naam aankruisen en dan is het aantal naamstemmen gelijk aan het aantal voorkeurstembiljetten.

11 E. DAS, De personale keuze bij de parlementsverkiezingen van 24 november 1991. *Res Publica*, 1992, nr. 2, p. 158.

12 P. JANSSENS, W. DEWACHTER, *De meervoudige voorkeurstem en de verkozenen buiten de nuttige volgorde*, K.U. Leuven, Afdeling Politologie, 1995, p. 2.

13 Immers ook stembiljetten waarop zowel een lijststem als een naamstem voor één of meerdere kandidaten op die lijst werd uitgebracht, wordt als een voorkeurstembiljet geteld (artikel 156 van het Algemeen Kieswetboek).

Om een idee te geven van het aantal voorkeurstembiljetten bij de verkiezingen van 21 mei 1995 volgt onderstaande tabel met het aantal geldige stembiljetten, het aantal voorkeurstembiljetten en het aantal naamstemmen per assemblee.

TABEL I

Overzicht van het aantal geldige stemmen, voorkeurstembiljetten en naamstemmen

	Geldige stemmen	Voorkeurstembiljetten	Naamstemmen
Kamer	6.072.051	3.452.178	5.814.520
Senaat	5.992.382	3.561.619	6.658.870
Vlaams Parlement	3.773.199	2.154.330	3.907.978
Waaals Parlement	1.891.134	1.219.296	1.942.260
Totaal	17.728.766	10.383.925	18.323.628

Bijna zes op tien geldige stembiljetten zijn voorkeurstembiljetten. Dit is een opvallende stijging met 10,2% tegenover 1991 toen dit percentage voor Kamer en Senaat samen 48,3% bedroeg.

De verdeling over de verschillende soorten voorkeurstembiljetten wordt in onderstaande tabel weergegeven.

TABEL II

De soorten voorkeurstembiljetten uitgesplitst

	VKSB1	VKSB2	VKSB3
Kamer	2.371.096	694.805	386.227
Senaat	2.844.525	511.127	205.967
Vlaams Parlement*	1.149.879	387.886	180.111
Waaals Parlement	747.556	300.976	170.764
Totaal in n	7.113.056	1.894.794	943.069
Totaal in %	71.5	19.0	9.5

* Voor het Vlaams Parlement hebben de cijfers enkel betrekking op de stemmen voor CVP, SP, VLD, VU, Agalev en Vlaams Blok.

De uitsplitsing van de voorkeurstembiljetten per categorie levert de volgende vaststellingen op: van de kiezers die per voorkeur stemden, bracht over de vier assemblees samen 71,5% enkel een naamstem uit voor één of meerdere kandidaat-titularissen, 19,0% bracht een naamstem uit voor zowel één of meerdere kandidaat-titularissen als één of meerdere kandidaat-opvolgers, en 9,5% bracht een naamstem uit op één of meerdere kandidaat-opvolgers. Dit laatste percentage is belangrijk omdat het voor de eerste maal kan berekend worden. De verkiezingsuitslagen van 21 mei 1995 vermelden immers niet alleen het aantal naamstemmen maar ook het aantal voorkeurstembiljetten, wat vroeger niet het geval was.

Impliciet is men er in voorgaande onderzoeken over het voorkeurstemgedrag bij parlementsverkiezingen steeds van uitgegaan dat het aantal naamstemmen van de kandidaat-titularissen gelijk was aan het aantal voorkeurstembiljetten. Men hield uitsluitend rekening met het aantal voorkeurstembiljetten waarop enkel voor een kandidaat-titularis gestemd was en met het aantal voorkeurstembiljetten waarop zowel voor een kandidaat-titularis als een kandidaat-opvolger gestemd was. De derde categorie, de voorkeurstembiljetten waarop enkel op een opvolger was gestemd, werd in de vroegere berekeningswijze buiten beschouwing gelaten om dubbel telling te voorkomen. Immers, indien men het aantal naamstemmen van de kandidaat-titularissen zou optellen bij het aantal naamstemmen van de kandidaat-opvolgers en dit gelijk zou stellen aan het aantal voorkeurstembiljetten, zou men elk stembiljet met én een naamstem voor een titularis én een naamstem voor een opvolger twee maal tellen. Post factum blijkt dat het gelijkstellen van het aantal naamstemmen voor de kandidaat-titularissen met het aantal voorkeurstembiljetten een kleinere fout oplevert dan de dubbel telling van het aantal voorkeurstemmen met zowel een naamstem op een titularis als op een opvolger, omdat blijkt dat het aantal voorkeurstembiljetten met enkel naamstemmen op opvolgers kleiner is dan het aantal voorkeurstembiljetten met naamstemmen op titularissen en opvolgers. Hoewel de gebruikte benadering de best mogelijke benadering was, gezien het gebrek aan gegevens over het aantal voorkeurstembiljetten, houdt zij een onderschatting in. Het is dus vrijwel zeker dat in vorige onderzoeken omtrent voorkeurstemgedrag steeds een deel van de voorkeurstemmen niet zijn (konden) opgenomen (worden) in de verwerking.

Indien het voorkeurstemmenpercentage voor de verkiezingen van 1995 wordt berekend zoals men dat tot en met 1991 deed, zou 9,5% van het totaal van 58,6% van de voorkeurstembiljetten niet meegerekend worden. Met andere woorden, het percentage voorkeurstembiljetten zou slechts 53,4% bedragen. De "reële" stijging ten opzichte van 1991 bedraagt dan niet 10,2% maar 5,1%.

Wanneer de vergelijking wordt gemaakt met percentages van 1991 en voorheen, dient men er dan ook rekening mee te houden dat het niet steeds gaat om reële wijzigingen maar ook om wijzigingen die omwille van ander cijfermateriaal optreden. De wijzigingen worden daarom steeds opgesplitst in twee componenten: de reële stijgingen/daling enerzijds en de onderschatte stijging/daling anderzijds. Toch dient men voorzichtig te zijn met het begrip onderschatting. Ten eerste is het niet zeker dat het aantal voorkeurstembiljetten met naamstemmen voor één of meer kandidaat-opvolgers bij voorgaande verkiezingen even groot was als op 21 mei 1995. De mogelijkheid om meerdere naamstemmen uit te brengen zou wel eens tot gevolg kunnen hebben gehad dat meer dan voorheen de aandacht van de kiezer hierop was getrokken en dat hij dus ook meer op opvolgers alleen heeft gestemd. Ten tweede is de plaats van opvolgers en in het bijzonder van de eerste opvolger op de lijsten van de partijen die voor regeringsdeelname in aanmerking komen, sedert de jongste staatshervorming aanzienlijk belangrijker geworden. Toen werd immers de bepaling in de grondwet opgenomen dat parlementsleden voor de periode dat zij deel uitmaken van een regering, in de assemblée waarin zij verkozen zijn, worden vervangen door hun opvolger.¹⁴ Wanneer in deze bijdrage gesproken wordt over een onderschatting in

¹⁴ Zo werden bijvoorbeeld Maurice Didden (CVP, Limburg en gewezen senator, 1985-1995) en Albert Gehlen (PSC, Verviers en gewezen kamerlid 1982-1995) de opvolgers van respectievelijk Karel Pinxten en Melchior Wathélet. Marc Reynebeau verwoordt dit feno-

vergelijking met vorige verkiezingen, dient rekening gehouden te worden met deze bemerkingen.

III. Het gebruik van de voorkeurstem bij de parlementsverkiezingen van 21 mei 1995

A. Het gebruik van de voorkeurstem voor Kamer en Senaat

Bij de verkiezing van de leden van de Kamer van volksvertegenwoordigers werden 6.072.051 geldige stembiljetten geteld, waarvan 2.619.873 lijststembiljetten en 3.452.178 voorkeurstembiljetten (tabel III). In relatieve cijfers uitgedrukt wil dit zeggen dat 56.9% van de kiezers die geldig stemden een enkelvoudige of meervoudige naamstem uitbracht. In vergelijking met 1991 betekent dit een aanzienlijke stijging: bijna 478.000 kiezers meer hebben per voorkeur gestemd of een stijging met 8.6 procentpunten. Houdt men echter rekening met het verschil in berekeningswijze, dan werden slechts 87.932 voorkeurstembiljetten meer geteld, een stijging met slechts 2.2 procentpunten. Omdat dit laatste cijfer dezelfde realiteit weerspiegelt als de gegevens die berekend werden voor voorgaande verkiezingen, kan enkel op basis van dit cijfer een vergelijking worden gemaakt. Het voorkeurstemmenpercentage op 21 mei 1995 situeert zich dan op hetzelfde niveau als dat van 1977 en 1978.

TABEL III

Het gebruik van de voorkeurstem voor Kamer en Senaat

	Oude berekeningswijze					Nieuwe berekeningswijze			
	Geldige stemmen	Voorkeurstembiljetten	%	+/- t.o.v. 1991	+/- t.o.v. 1991 in pct	%	+/- t.o.v. 1991	+/- t.o.v. 1991 in pct	
Kamer	6.072.051	3.452.178	50.5	+ 87.932	+ 2.2	56.9	+ 477.827	+ 8.6	
Senaat	5.992.382	3.561.619	54.5	+858.968	+13.4	59.4	+1.050.398	+18.3	

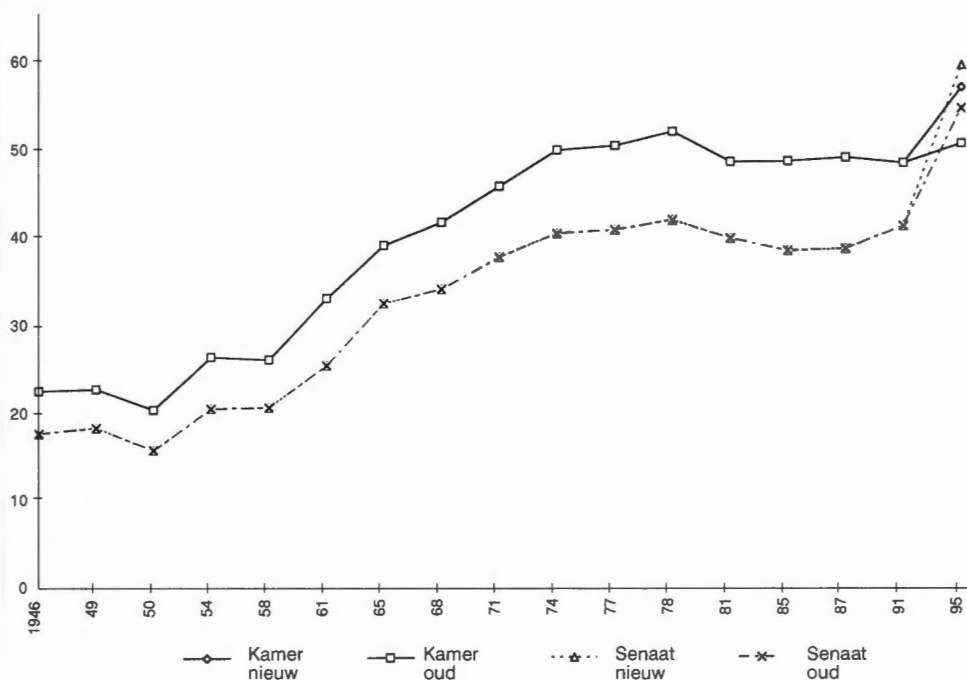
Bij de verkiezing van de leden van de Senaat werden 5.992.382 geldige stembiljetten geteld, waarvan 2.511.221 lijststembiljetten en 3.561.619 stembiljetten met één of meer naamstemmen. In relatieve cijfers uitgedrukt wil dit zeggen dat 59.4% van de kiezers die geldig stemden een enkelvoudige of meervoudige naamstem uitbracht. In vergelijking met 1991 betekent dit een spectaculaire stijging: 1.050.398 kiezers meer hebben een voorkeurstem uitgebracht, een stijging met 18.3 procentpunten. In tegenstelling tot de Kamer blijft deze stijging ook in grote mate overeind als men de vroegere berekeningswijze gebruikt en de voorkeurstembiljetten met enkel een naamstem op een opvolger niet worden meegerekend. Ook dan nog blijkt dat 858.968 kiezers meer dan in 1991 een geldige voorkeurstem uitbrachten. Ten opzichte van 1991 is dit een reële stijging met 13.4 procentpunten. De stijging te wijten aan onderschatting bedraagt voor de Kamer

meen als volgt: "Wie een ministeriabele op een lijst wil zoeken, kan dat doen door na te gaan of diens opvolger in het parlement wel voldoende politiek gewicht heeft." In M. REY-NEBEAU, Verkiezingen. Dat de beste mag winnen. *Knack*, 17 mei 1995, p. 12.

6.4 procentpunten en voor de Senaat 4.9 procentpunten. Indien men de reële stijging bekijkt dan is het voorkeurstemmenpercentage voor de Senaat het hoogste dat ooit gerealiseerd werd: het ligt 7.9 procentpunten hoger dan dat van 1978, dat net als voor de Kamer tot dusver het recordjaar was. Voor de eerste keer is trouwens het voorkeurstemmenpercentage voor de Senaat hoger dan dat voor de Kamer: een verschil van 4 procentpunten (zie figuur I). Dit is bijna zeker een gevolg van de nieuwe context waarin de Senaatsverkiezingen plaatsvonden. Niet alleen de invoering van de meervoudige voorkeurstem, maar ook de personificatie van de Senaatsverkiezingen zette klaarblijkelijk meer kiezers ertoe aan om voor de Senaat een naamstem uit te brengen dan voor de Kamer. In onderstaande figuur wordt zowel de oude als de nieuwe berekeningswijze opgenomen voor 1995.

FIGUUR I

Evolutie van het voorkeurstemmenpercentage sinds 1946

B. Het gebruik van de voorkeurstem voor het Vlaams en Waals Parlement

Bij de verkiezing van de leden van het Vlaams Parlement werden 3.773.199 geldige stembiljetten geteld, waarvan 1.618.869 lijststembiljetten en 2.154.330

voorkeurstembiljetten (tabel IV).¹⁵ In relatieve cijfers uitgedrukt wil dit zeggen dat 57.1% van de kiezers voor het Vlaams Parlement een enkelvoudige of meervoudige naamstem uitbracht.

TABEL IV

Het gebruik van de voorkeurstem voor het Vlaams en Waals Parlement

	Geldige stemmen	Voorkeurstem- biljetten	%
Vlaams Parlement	3.773.199	2.154.330	57.1
Waals Parlement	1.889.325	1.219.296	64.5

Bij de verkiezing van het Waals Parlement werden 1.889.325 geldige stembiljetten geteld, waarvan 670.029 lijststembiljetten en 1.219.296 voorkeurstembiljetten. In relatieve cijfers uitgedrukt wil dit zeggen dat 64.5% van de geldig stemmende kiezers voor het Waals Parlement één of meer naamstemmen uitbracht.

Vroegere onderzoeken wezen uit dat de Waalse kiezers meer per voorkeur stemden dan de Vlaamse kiezers.¹⁶ Die trend bleef op 21 mei 1995 ongewijzigd, althans voor de regionale assenblées. Het verschil in voorkeurstemgedrag tussen Vlamingen en Walen van 7.4 procentpunten tussen Vlaams en Waals Parlement op 21 mei 1995 situeert zich tussen dat van Kamer en Senaat in 1991. In 1991 bedroeg het verschil voor de Kamer tussen de Vlaamse en de Waalse arrondissementen 5.4 procentpunten, voor de Senaat 7.8 procentpunten. Hierbij dient men er rekening mee te houden dat de kieskringen in Wallonië kleiner zijn en er minder parlementsleden te verkiezen zijn dan in Vlaanderen. Voor het Waals Parlement telde een kieskring op 21 mei 1995 gemiddeld 174.549 kiezers en 11.5 kandidaten, voor het Vlaams Parlement waren er gemiddeld 399.316 kiezers en 16.7

15 De officiële publicatie van de resultaten van de verkiezingen voor het Vlaams Parlement bevat in de rubrieken met de voorkeurstembiljetten tal van fouten. Om die reden werden de cijfers zoals gepubliceerd in die publicatie gecorrigeerd aan de hand van de cijfers van de processen-verbaal.

16 Zie hiervoor de publicaties en artikelen over het gebruik van de voorkeurstem bij vorige verkiezingen:

W. DEWACHTER, *De wetgevende verkiezingen als proces van machtsverwerving in het Belgisch politiek bestel*, Antwerpen, 1967, p. 273-276.

W. DEWACHTER, M. DEWEERDT, *De parlementsleden naar hun voorkeurstemmen bij de verkiezingen van 1961, 1965, 1968, 1971 en 1974*. Afdeling Politologie, Documentatiebundel nr. 2, 1975, 33 p.

M. DEWEERDT, De personale keuze bij de parlementsverkiezingen van 17 april 1977. *Res Publica*, 1977, nr. 3, p. 331-341.

M. DEWEERDT, Het gebruik van de voorkeurstem bij de parlementsverkiezingen van 17 december 1978. *Res Publica*, 1979, nr. 2, p. 331-341.

L. DE WINTER, Het gebruik van de voorkeurstem bij de parlementsverkiezingen van 8 november 1981. *Res Publica*, 1982, nr. 1, p. 151-163.

M. VERMINCK, Het gebruik van de voorkeurstem bij de parlementsverkiezingen van 13 oktober 1985. *Res Publica*, 1986, nr. 2, p. 235-260.

E. DAS, De stagnatie van de voorkeurstemmen op 13 december 1987. *Res Publica*, 1988, nr. 1, p. 51-71.

E. DAS, De personale keuze bij de parlementsverkiezingen van 24 november 1991. *Res Publica*, 1992, nr. 2, p. 155-173.

kandidaten per kieskring. Vroegere analyses toonden aan dat het voorkeurstemmenpercentage vaak hoog is in kleine kieskringen met een beperkt aantal kandidaten.¹⁷

C. Het gebruik van de voorkeurstem in Vlaanderen en Wallonië

Een volledig beeld van de regionale spreiding van de voorkeurstemmen wordt in tabel V gegeven waarin ook de resultaten voor Kamer en Senaat over Vlaanderen en Wallonië worden uitgesplitst. Een exacte vergelijking tussen Kamer, Senaat en de regionale assemblees is evenwel niet mogelijk. De gegevens voor de Kamer kunnen niet per gewest berekend worden, omdat de kieskring Brussel-Halle-Vilvoorde niet is gesplitst. "Vlaanderen" is daarom in tabel V gelijk aan de vier Vlaamse provincies, de kieskring Leuven en de resultaten van de Vlaamse partijen in Brussel-Halle-Vilvoorde.¹⁸ "Wallonië" is in tabel V gelijk aan de vier Waalse provincies, de kieskring Nijvel en de resultaten van de Franstalige partijen in Brussel-Halle-Vilvoorde. De uitslagen voor de Senaat kunnen evenmin volledig per gewest opgedeeld worden. "Vlaanderen" staat in feite voor het Nederlands kiescollege, "Wallonië" voor het Frans kiescollege. De uitslagen voor het Vlaams Parlement hebben betrekking op Vlaanderen of het Vlaamse Gewest. Die van het Waals Parlement op Wallonië of het Waalse Gewest met uitzondering evenwel van de Duitstalige kantons.

De cijfers in tabel V bevestigen de traditie dat de Walen meer per voorkeurstemmen dan de Vlamingen. Zowel voor het federale als voor het regionale parlement is dat op 21 mei 1995 het geval. Maar het verschil is voor de drie assemblees niet even groot. Voor de regionale assemblees bedraagt het verschil 7.4 procentpunten, voor de Kamer 4.1 en voor de Senaat 2.2 procentpunten. De Vlamingen hebben het meest per voorkeur gestemd voor de Senaat, het minst voor de Kamer, al moet hieraan toegevoegd worden dat de onderlinge verschillen niet spectaculair zijn. De Walen hebben het meest per voorkeur gestemd voor het Waals Parlement, het minst voor de Kamer, al geldt voor hen net als voor de Vlamingen, dat de onderlinge verschillen niet zo groot zijn.

TABEL V

Het gebruik van de voorkeurstem in Vlaanderen en Wallonië in %

	Kamer	Senaat	Raad
Vlaanderen	55.3	58.6	57.1
Wallonië	59.4	60.8	63.9

Dat de Vlamingen voor de Senaat het meest per voorkeur hebben gestemd, heeft wellicht te maken met het feit dat deze verkiezing niet alleen intens gepersonificeerd was, maar ook omdat ze sterk ideologisch gekleurd was. De boegbeelden van de drie grootste Vlaamse partijen, J-L. Dehaene voor de CVP, L. Tob-

17 W. DEWACHTER, De machtstoewijzingsfunctie van de voorkeurstemmen bij de Belgische parlementsverkiezingen. *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 1979, nr. 3, p. 501-505.

18 Bij de resultaten van de Vlaamse partijen in Brussel-Halle-Vilvoorde werden ook die van de tweetalige lijsten geteld. Die laatste vertekenen de resultaten niet, omdat het meestal om lijsten gaat met een klein tot zeer klein stemcijfer.

back voor de SP en G. Verhofstadt voor de VLD, stonden in de kiesstrijd symbool voor drie verschillende samenlevingsmodellen. Het hoge percentage voorkeurstemmen voor het Waals Parlement heeft vermoedelijk te maken met de kleinere kieskringen.

D. Het gebruik van de voorkeurstem per provincie voor de Kamer

Traditioneel wordt er in de provincie Luxemburg het meest per voorkeur gestemd.¹⁹ De invoering van de meervoudige voorkeurstem heeft daar op het eerste gezicht niets aan veranderd: op 21 mei 1995 brachten ruim 7 op 10 kiezers er een voorkeurstem uit (tabel VI). Er dient hierbij wel opgemerkt te worden dat bijna 19.0% van de geldige stemmen voorkeurstembiljetten voor één of meer opvolgers waren, bijna twee keer zoveel als het gemiddelde. Indien het percentage voorkeurstemmen berekend wordt zoals vroeger het geval was, dan is het voorkeurstemmenpercentage in de provincie Luxemburg evenwel gedaald met 6,5 procentpunten. En dit niettegenstaande de invoering van de meervoudige voorkeurstem!

Na de provincie Luxemburg volgt de provincie Namen met een voorkeurstemmenpercentage van 63.9%, van zeer nabij gevolgd door de provincies Limburg en Luik met 63.8%. Ook bij vorige verkiezingen situeerden deze provincies zich in de top van de rangschikking. Maar ook bij deze drie provincies valt het op dat de waargenomen stijging enkel te wijten is aan het verschil in berekeningswijze. Zouden de voorkeurstembiljetten waarop enkel een naamstem voor een opvolger werd uitgebracht, uit de berekening geweerd worden, dan zou het voorkeurstemmenpercentage in Luik en Namen er op achteruitgaan en in Limburg status-quo blijven. Niettegenstaande dit status-quo is Limburg volgens de oude berekeningswijze dan wel de provincie met het hoogste voorkeurstemmenpercentage. De stijging die volgens de nieuwe berekeningswijze wordt waargenomen, kan dus verschillende realiteiten verbergen.

West-Vlaanderen komt op de vijfde plaats met een voorkeurstemmenpercentage dat even hoog is als het algemeen gemiddelde. Hiermee is deze provincie een aantal plaatsen in de rangschikking gestegen. Ze neemt opnieuw de positie in die ze in de jaren zeventig bekleedde. Ook in de voormalige provincie Brabant werd gemiddeld gebruik gemaakt van de voorkeurstem. In de provincies Henegouwen, Oost-Vlaanderen en Antwerpen werd het minst per voorkeur gestemd. Deze provincies nemen traditioneel een lage plaats in.

In drie provincies deed zich een betekenisvolle reële stijging van het voorkeurstemmenpercentage voor: met 4.1 procentpunten in Brabant, met 6.7 procentpunten in West-Vlaanderen, en met maar liefst 7.6 procentpunten in Antwerpen. Deze provincies zijn verantwoordelijk voor de stijging van het algemene voorkeurstemmenpercentage met 2.2 procentpunten.

De verschillen tussen de provincies zijn in de nieuwe berekeningswijze veel groter dan in de oude berekeningswijze. Het verschil in voorkeurstemmenpercentage bedraagt in het eerste geval 19.4 procentpunten, in het tweede geval slechts 11.6.

¹⁹ E. DAS, *a.w.*, p. 159-163.

TABEL VI

Het gebruik van de voorkeurstem per provincie voor de Kamer in %, in vergelijking met 1991

	1995		1991	+/- in pcpt.	
	nieuwe berekening	oude berekening		nieuwe berekening	oude berekening
West-Vlaanderen	56.4	50.3	43.6	+12.8	+6.7
Oost-Vlaanderen	53.5	48.7	49.6	+ 3.9	-0.9
Antwerpen	52.7	47.2	39.7	+13.0	+7.6
Limburg	63.8	58.7	58.6	+ 5.2	+0.1
Brabant ²⁰	55.7	51.6	48.4	+ 7.3	+4.1
Henegouwen	53.7	45.5	45.3	+ 8.4	+0.2
Namen	63.9	52.7	55.0	+ 8.9	-2.2
Luik	63.8	54.7	57.3	+ 6.5	-2.6
Luxemburg	72.1	53.1	59.6	+12.5	-6.5
Het Rijk	56.9	50.5	48.3	+ 8.6	+2.2

Voorts blijkt er geen rechtstreeks verband te zijn tussen de toename van het voorkeurstemmenpercentage en het vroegere (lage of hoge) niveau. Andere factoren zijn *daarin* vermoedelijk belangrijker: de electorale verschuivingen tussen de partijen en het differentiële gebruik van de voorkeurstem door de kiezers van deze partijen, de aan- of afwezigheid van bepaalde kandidaten, hun stijgende of dalende populariteit, de personificatie van de verkiezingsstrijd als gevolg van de politieke context in de provincie, enz. Een uitsplitsing van het voorkeurstemgedrag per kieskring kan hierover meer aanwijzingen geven.

E. Het gebruik van de voorkeurstem per kieskring voor de Kamer

Het gebruik van de voorkeurstem verschilt aanzienlijk van provincie tot provincie, maar evenzeer van kieskring tot kieskring en tussen kieskringen binnen eenzelfde provincie. Daarnaast is de toename in het gebruik ervan evenzeer ongelijk verspreid over de kieskringen (tabel VII).

²⁰ Teneinde de vergelijking met de vroegere provincie Brabant mogelijk te maken zijn de resultaten van de kieskringen Leuven, Nijvel en Brussel-Halle-Vilvoorde samengeteld.

TABEL VII

Het voorkeurstemmenpercentage per kieskring voor de Kamer in %

	1995		+/- t.o.v. 1991 in pcpt.	
	Nieuwe berekening	Oude berekening	Nieuwe berekening	Oude berekening
Brugge	53.0	45.0	+11.7	+ 3.7
Veurne-Diksmuide-Ieper-Oostende	63.2	57.2	+19.5	+13.5
Kortrijk-Roeselare-Tielt	53.7	48.4	+ 8.9	+ 3.6
Gent-Eeklo	52.8	49.9	+ 1.1	- 1.8
Aalst-Oudenaarde	61.8	56.5	+ 9.4	+ 4.1
St.-Niklaas-Dendermonde	46.7	39.7	+ 2.8	- 4.2
Antwerpen	59.4	52.9	+18.8	+12.3
Mechelen-Turnhout	44.1	40.0	+ 5.7	+ 1.6
Hasselt-Tongeren-Maaseik	63.8	58.7	+ 5.2	+ 0.1
Leuven	60.0	55.5	+ 9.9	+ 5.4
Brussel-Halle-Vilvoorde	52.5	49.8	+ 5.3	+ 2.6
Nijvel	61.4	52.7	+10.8	+ 2.1
Bergen-Zinnik	54.2	45.3	+12.6	+ 3.7
Doornik-Aat-Moeskroen	55.4	42.5	+10.0	- 2.9
Charleroi-Thuin	52.5	47.3	+ 4.6	- 0.6
Luik	61.8	54.1	+ 6.8	- 0.9
Hoei-Borgworm	64.9	53.4	+ 4.5	- 7.0
Verviers	67.5	56.8	+ 7.2	- 3.5
Namen-Dinant-Philippeville	63.9	52.7	+ 9.0	- 2.2
Aarlen-Marche-en-Famenne-Bastenaken-Neufchâteau-Virton	72.1	53.1	+12.6	- 6.4
Het Rijk	56.9	50.5	+ 8.6	+ 2.2

Het voorkeurstemmenpercentage varieert tussen 72.1% in de kieskring Aarlen-Marche-en-Famenne-Bastenaken-Neufchâteau-Virton of de provincie Luxemburg en 44.1% in de kieskring Mechelen-Turnhout. Anders uitgedrukt: in de provincie Luxemburg stemden bijna twee keer zoveel kiezers per voorkeur dan in Mechelen-Turnhout. Ook met de oude berekeningswijze is Mechelen-Turnhout (40.0%) de kieskring waar het minst per voorkeur werd gestemd en is Hasselt-Tongeren-Maaseik (58.7%) de kieskring waar het meest per voorkeur werd gestemd. Met de oude berekeningswijze zijn de verschillen veel geringer.

Dat het verschil in berekeningswijze met 1991 zich voornamelijk in Aarlen-Marche-en-Famenne-Bastenaken-Neufchâteau-Virton, Hoei-Borgworm, Verviers en Doornik-Aat-Moeskroen voordoet, kan te maken hebben met partijstrategische belangen. Een verklaring zou immers kunnen zijn dat deze kieskringen een klein aantal te begeven zetels tellen en dat daardoor lokale politici makkelijker dan in andere kieskringen op de plaatsen van opvolgers gerangschikt staan.

Bekijken we verder de cijfers volgens de nieuwe berekeningswijze, dan stellen we vast dat na de Luxemburgse kiezers, de kiezers in de kieskringen Verviers (67.5%), Hoi-Borgworm (64.9%), Namen-Dinant-Philippeville (63.9%) en Hasselt-Tongeren-Maaseik (63.8%) het meest gebruik van de voorkeurstem hebben gemaakt. Dat deze kieskringen de top-5 aanvoeren, verrast niet. In 1991 bekleedden ze eveneens een hoge plaats.

Niet alleen de kiezers in Mechelen-Turnhout, ook die in Sint-Niklaas-Dendermonde (46.7%), Charleroi-Thuin (52.5%), Gent-Eeklo (52.8%) en Brugge (53.0%) stemden weinig per voorkeur. Met uitzondering van Gent-Eeklo liggen deze resultaten in de lijn van vorige verkiezingen.

De rangschikking van de kieskringen met de grootste toename van het voorkeurstemmenpercentage wordt aangevoerd door Veurne-Diksmuide-Ieper-Oostende (+19.5 pcpt), van nabij gevolgd door Antwerpen (+18.8 pcpt). Op ruime afstand van deze eerste twee kieskringen volgen Bergen-Zinnik (+12.6 pcpt), Aarlen-Marche-en-Famenne-Bastenaken-Neufchâteau-Virton (+12.6 pcpt), Brugge (+11.7 pcpt), Nijvel (+10.8 pcpt) en Doornik-Aat-Moeskroen (10.0 pcpt). Met de oude berekeningswijze vallen Aarlen-Marche-en-Famenne-Bastenaken-Neufchâteau-Virton en Doornik-Aat-Moeskroen uit deze rangschikking weg en komen Leuven en Aalst-Oudenaarde erin.

De reële stijgingen ten aanzien van 1991 zijn enkel aanzienlijk in Veurne-Diksmuide-Ieper-Oostende (+13.5 pcpt) en Antwerpen (+12.3 pcpt). In Leuven, de kieskring met de derde grootste stijging in de oude berekeningswijze, is de toename al veel minder groot (+5.4 pcpt).

In Veurne-Diksmuide-Ieper-Oostende is de spectaculaire stijging van het voorkeurstemmenpercentage ongetwijfeld voor een groot deel toe te schrijven aan de score van uittredend minister van Binnenlandse Zaken J. Vande Lanotte die er bijna 45.000 voorkeurstemmen behaalde en de 2de plaats inneemt in de rangschikking van de 500-voorkeurschaal (zie bijlage). Voor Antwerpen is de verklaring minder makkelijk aanwijsbaar. De lijsttrekkers van de belangrijkste partijen kregen heel wat stemmen achter hun naam, maar ze realiseerden geen uitzonderlijk hoge scores (J. Ansoms (CVP) 37.907 en 15de plaats op de 500-voorkeurstemmenschaal, M. Colla (SP) 30.903 en 20ste plaats, F. Huts (VLD) 25.833 en 33ste plaats en G. Annemans (Vlaams Blok) 41.343 en 12de plaats). Er speelden blijkbaar nog andere factoren. Eén daarvan lijkt het gewijzigde stemgedrag van de Vlaams Blok-kiezers in de kieskring Antwerpen te zijn. Hun voorkeurstemmenpercentage bedroeg in 1991 30.2%, in 1995 56.4% of 26.2 procentpunten meer, ruim 7 procentpunten boven de gemiddelde toename van het voorkeurstemmenpercentage in de kieskring Antwerpen.

De stijging in Leuven dient wellicht verklaard te worden door de resultaten van de kopmannen van de drie grote partijen: vooral van SP'er F. Vandembroucke (46.336 naamstemmen en 5de plaats) en VLD'er R. Daems (32.134 en 14de plaats) en in minder mate van CVP'er M. Eyskens (21.781 en 35ste plaats).

De toename in Aalst-Oudenaarde kan vermoedelijk op rekening geschreven worden van VLD-lijstaanvoerder H. De Croo (43.566 naamstemmen en 6de plaats), die overkwam van de Senaatslijst, en van CVP-kopman P. Tant (27.420 en 17de plaats).

Merkwaardig is dat het voorkeurstemmenpercentage volgens de oude berekeningswijze in 7 van de 9 Waalse kieskringen daalde. De Vlaamse kieskringen vor-

men hiervan het spiegelbeeld: een stijging in 8 van de 10 kieskringen. Voor dit opmerkelijke verschil is er geen aanwijsbare reden.

F. Het gebruik van de voorkeurstem per kieskring voor het Vlaams en Waals Parlement

Zoals reeds vermeld vonden op 21 mei 1995 de eerste rechtstreekse verkiezingen voor het Vlaams en het Waals Parlement plaats. Vergelijkingen met vorige verkiezingen zijn bijgevolg niet mogelijk. Voor het Vlaams Parlement is het wel mogelijk de voorkeurstemmenpercentages te vergelijken met die van de Kamer (nieuwe berekingswijze), omdat de kieskringen in Vlaanderen voor beide verkiezingen dezelfde waren. Die vergelijking, die in tabel VIII terug te vinden is, geeft aan dat er weinig belangrijke verschillen zijn, als men ermee rekening houdt dat het voorkeurstemmenpercentage voor het Vlaams Parlement gemiddeld bijna twee procentpunten hoger ligt.

In de kieskringen Sint-Niklaas-Dendermonde, Mechelen-Turnhout, Kortrijk-Roeselare-Tielt en Veurne-Diksmuide-Ieper-Oostende zijn de verschillen tussen beide verkiezingen het grootst: in de eerste drie kieskringen werden er beduidend meer voorkeurstemmen uitgebracht op de lijsten voor het Vlaams Parlement, in de laatste op de lijsten van de Kamer. De verschillen voor Sint-Niklaas-Dendermonde en Veurne-Diksmuide-Ieper-Oostende lijken in belangrijke mate het gevolg te zijn van de scores van de SP-lijsttrekkers in beide kieskringen. N. De Batselier behaalde in Sint-Niklaas-Dendermonde voor het Vlaams Parlement drie keer meer voorkeurstemmen dan H. Schoeters voor de Kamer (resp. 24.679 en 7.455). In Veurne-Diksmuide-Ieper-Oostende is het verschil nog groter. Kamerlijsttrekker J. Vande Lanotte kreeg er vier keer meer voorkeurstemmen dan zijn partijgenoot M. Gesquiere die de lijst voor het Vlaams Parlement aanvoerde (resp. 44.821 tegenover 10.054).

TABEL VIII

Het voorkeurstemmenpercentage voor het Vlaams Parlement, in vergelijking met de Kamer (1995)

	% voorkeurstem- biljetten	+/- t.o.v. Kamer 1995 in pcpt.
Brugge	52.8	-0.2
Veurne-Diksmuide-Ieper-Oostende	60.6	-2.6
Kortrijk-Roeselare-Tielt	57.5	+3.8
Gent-Eeklo	51.9	-0.9
Aalst-Oudenaarde	62.1	+0.3
St.-Niklaas-Dendermonde	52.6	+5.9
Antwerpen	62.3	+2.9
Mechelen-Turnhout	48.0	+3.9
Hasselt-Tongeren-Maaseik	66.0	+2.2
Leuven	59.3	-0.7
Halle-Vilvoorde	51.4	+1.3
Vlaams Gewest	57.1	+1.8

Uit vorige gegevens bleek dat er voor het Waals Parlement het meest per voorkeur werd gestemd: door bijna tweederde van de Waalse kiezers. Uit tabel IX blijkt dat in de twee kieskringen van de provincie Luxemburg dit algemeen gemiddelde ruim overschreden werd. In Aarlen-Marche-en-Famenne-Bastenaken brachten niet minder dan 8 op 10 kiezers een voorkeurstem uit en in de kieskring Neufchâteau-Virton bijna 3 op 4 kiezers.

Overigens is voor het Waals Parlement een vergelijking met de Kamerresultaten van 21 mei 1995 slechts in beperkte mate mogelijk, omdat er slechts 5 kieskringen identiek zijn, met name Hoes-Borgworm, Luik, Verviers, Doornik-Aat-Moeskroen en Nijvel. In 2 van die kieskringen is er een relatief groot verschil tussen de voorkeurstemmenpercentages: in Doornik-Aat-Moeskroen en Luik. In de eerstgenoemde kieskring is het verschil wellicht toe te schrijven aan G. Spitaels die de PS-lijst voor het Waals Parlement aanvoerde (24.574 naamstemmen en 8ste plaats op de 500-voorkeurschaal van het Waals Parlement). In de kieskring Luik had de PSC met J.-P. Grafé en de PS met J.-M. Dehousse twee lijsttrekkers die relatief veel naamstemmen kregen (resp. 28.128 en 3de plaats, en 36.496 en 5de plaats).

TABEL IX

Het voorkeurstemmenpercentage voor het Waals Parlement, in vergelijking met de Kamer (1995)

	% voorkeurstem- biljetten	+/- t.o.v. Kamer 1995 in pcpt.
Nijvel	61.2	- 0.2
Doornik-Aat-Moeskroen	61.5	+ 6.1
Bergen	54.1	-
Zinnik	58.6	-
Charleroi	56.4	-
Thuin	62.3	-
Dinant-Philippeville	72.0	-
Namen	62.1	-
Hoei-Borgworm	67.7	+ 2.8
Luik	67.9	+ 6.1
Verviers	67.1	- 0.4
Aarlen-Marche-en-Famenne- Bastenaken	80.0	-
Neufchâteau-Virton	73.8	-
Waals Gewest	63.9	-

G. Het gebruik van de voorkeurstem naar politieke partij voor Kamer, Senaat, Vlaams en Waals Parlement

Traditioneel stemmen de christen-democratische kiezers zowel boven als onder de taalgrens het meest per voorkeur en de PSC-kiezers meer dan de CVP-kiezers.²¹ Globaal genomen werd deze trend op 21 mei 1995 bevestigd (tabel X). Er is slechts één uitzondering: voor de Senaat komen de CVP-kiezers pas op de vierde plaats, na de VU-, de SP- en de VLD-kiezers. Deze uitzondering springt des te meer in het oog omdat de CVP-Senaatslijst werd aangevoerd door uittredend eerste minister en boegbeeld J-L. Dehaene. Toch zette die de CVP-kiezers voor de Senaat er minder toe aan per voorkeur te stemmen dan de kopmannen op de lijsten voor Kamer en Vlaams Parlement. Hoe verrassend ook, toch ligt het resultaat in de lijn van de vaststelling dat de CVP voor de Senaat geen hoger stemmen-aandeel realiseerde dan voor Kamer en Vlaams Parlement. Integendeel, voor deze laatste assemblées deed de CVP het verhoudingsgewijs beter dan voor de Senaat.²² Een tweede mogelijke verklaring kan erin bestaan dat de lijstaanvoerders op de CVP-Kamer- en Vlaams Parlementlijsten meer ondersteund werden door burgemeesters en schepenen dan J-L. Dehaene op de Senaatslijst. Op deze

²¹ E. DAS, o.c., p. 58-6; P. JANSSENS en W. DEWACHTER, *Gemeentenaren ...*, p. 11; P. JANSSENS en W. DEWACHTER, *De meervoudige voorkeurstem...*, p. 6.

²² Voor de Kamer realiseerde de CVP 27.6% van de stemmen, voor de Senaat 26.9% en voor het Vlaams Parlement 27.1% (percentages voor Kamer en Senaat berekend op het aantal geldige stemmen uitgebracht op de Vlaamse partijen).

laatste lijst hadden ook de meeste, voor de CVP-kiezers minder vertrouwde verzuimingskandidaten een plaats gekregen. Bij de SP, de VLD en de VU ligt het voorkeurstemmenpercentage voor de Senaatslijst het hoogst. Het effect van de kopmannen, resp. L. Tobback, G. Verhofstadt en B. Anciaux, is hier duidelijk zichtbaar. Voor de SP en de VLD vertaalde zich dat ook in een hoger stemmenaandeel voor de Senaatsverkiezingen dan voor de andere verkiezingen. Dat was niet het geval voor de VU, die haar hoogste stemmenpercentage voor het Vlaams Parlement realiseerde.

Aan Franstalige kant was de strijd voor de Senaatslijst minder gepersonificeerd dan aan Vlaamse kant. Dat vertaalde zich blijkbaar ook in minder hoge voorkeurstemmenpercentages.

TABEL X

Het gebruik van de voorkeurstem per politieke partij in Kamer, Senaat, Vlaams en Waals Parlement in % (nieuwe en oude berekeningswijze)

	Kamer				Senaat				VI./W. Parl
	nieuwe '95	oude '95	nieuwe '95-'91	oude '95-'91	nieuwe '95	oude '95	nieuwe '95-'91	oude '95-'91	nieuwe '95
CVP	65.1	60.2	+ 8.9	+4.0	63.8	62.1	+14.9	+13.3	66.3
SP	59.3	53.2	+10.6	+4.5	65.9	64.8	+27.1	+25.9	60.8
VLD	58.9	54.4	+ 6.5	+2.1	64.1	62.5	+22.8	+21.1	59.5
VU	52.0	46.1	+ 0.9	-5.1	68.6	67.1	+25.1	+23.6	60.4
Agalev	39.5	32.9	+ 6.5	-0.1	33.8	31.9	+ 5.2	+ 3.3	39.9
VI.Blok	35.4	33.1	+11.6	-0.7	34.2	28.7	+14.2	+ 8.8	39.6
PSC	73.7	62.8	+10.7	-0.4	68.0	63.6	+ 8.7	+ 4.3	73.4
PS	62.1	53.6	+ 7.5	-1.0	63.9	58.3	+16.5	+10.9	69.5
PRL-FDF	60.3	52.0	+ 5.5	-2.2	61.8	55.5	+13.7	+ 7.4	65.6
Ecolo	40.2	33.9	+13.6	-7.3	42.9	37.7	+18.0	+12.8	42.3
FN	27.3								30.3

Een tweede opvallend gegeven in tabel X is dat niet de liberale maar wel de socialistische kiezers na de christen-democratische kiezers het meest per voorkeur stemden. Bij vorige verkiezingen gingen de liberale kiezers de socialistische kiezers nog duidelijk vooraf. Wanneer men de oude berekeningswijze hanteert is er nog een kleine achterstand voor de Kamer maar in de Senaat gaan de Vlaamse socialisten de liberalen voor. De inhaalbeweging van de socialistische kiezers is wellicht het gevolg van de regeringsdeelname van de socialistische partijen sedert 1988. Hierdoor verwierven een aantal SP- en PS-politici een naambekendheid die niet zo groot zou geweest zijn indien zij zich vanuit de oppositie hadden moeten profileren. Een andere hypothese is dat de socialistische kiezers als gevolg van de Agusta-affaire meer op kandidaten stemden dan vroeger om op die manier duidelijk te maken dat zij in hen het vertrouwen behielden.

Voor de lagere score van de liberale kiezers moet er tevens op gewezen worden dat aan Vlaamse zijde G. Verhofstadt met zijn vernieuwingsoperatie nog meer de aandacht trok dan hij in normale omstandigheden als partijvoorzitter reeds zou hebben gedaan, waardoor de andere VLD-kandidaten in zijn schaduw te-

rechtkwamen. Aan Franstalige zijde werd het voorkeurstemmenpercentage van de liberale kiezers naar beneden gedrukt door het kartel van de PRL met het FDF in Brussel. De FDF-kiezers stemden in het verleden minder per voorkeur dan de PRL-kiezers.²³

De groene en extreem-rechtse kiezers verschillen fundamenteel van de kiezers van de reeds vermelde partijen. De eerstgenoemden brengen meer lijst- dan voorkeurstemmen uit. Dat was ook bij vorige verkiezingen het geval. Beide partijen leggen de nadruk op hun programma, maken weinig propaganda voor hun kandidaten, doen weinig aan dienstbetoon, kennen wellicht een groter verloop van kandidaten en trekken protestkiezers aan. Terwijl CVP, SP, VLD en VU hun boegbeelden op de kop van de lijst plaatsten, waren de Senaatslijsttrekkers van het Vlaams Blok en Agalev voor het grote publiek onbekenden.²⁴ De kiezers weten dat er groene partijen en extreem-rechtse partijen bestaan, maar met de kandidaten van die partijen zijn ze in veel mindere mate vertrouwd. Kortom, hun graad van bekendheid of inburgering is lager dan die van de traditionele partijen.²⁵

In een aantal kieskringen stelden we een betekenisvol verschil vast tussen de oude en nieuwe berekeningswijze van het voorkeurstemmenpercentage. Uit tabel X blijkt dat dezelfde vaststelling kan gemaakt worden voor bepaalde partijen. Zo blijkt dat voor de Kamer er enkel een reële stijging is waar te nemen voor de CVP, SP en VLD, terwijl alle andere partijen er op achteruitgaan. Voor Agalev, het Vlaams Blok, de PSC en de PS gaat het om een achteruitgang van minder dan één procentpunt. Voor de Volksunie evenwel van 5.1 procentpunten en voor Ecolo zelfs van 7.3 procentpunten. Dit is echter alleen zo voor de Kamer. De stijgingen van het voorkeurstemmenpercentage voor de Senaat geven naast de vroeger gemaakte onderschattingen ook steeds een reële stijging weer. Deze gaat van 3.3 procentpunten bij Agalev tot 25.9 procentpunten bij de SP. Deze laatste toename in voorkeurstemgedrag is zonder enige twijfel op naam van voorzitter L. Tobback te schrijven.

Als reden voor het hoge voorkeurstemmenpercentage bij de Senaatsverkiezingen hebben we reeds enkele keren gewezen op de sterk gepersonificeerde verkiezingscampagne voor deze assemblée. Het aandeel van bepaalde lijsttrekkers hierin is zeer groot, zoals blijkt uit tabel XI. Hierin wordt per partij het aantal voorkeurstembiljetten en het aantal naamstemmen voor de lijsttrekker weergegeven. Daarnaast wordt aangegeven in welke mate de kiezer die per voorkeur gestemd heeft ook een naamstem op de lijsttrekker heeft uitgebracht, m.a.w. het percentage naamstemmen voor de lijsttrekker ten aanzien van het aantal voorkeurstembiljetten. Dit wordt hier verder omschreven als de personificatie van de lijsttrekker.

23 Zie hiervoor onder meer E. DAS, *a.w.*, p. 163-165.

24 Bij Agalev werd een bekende politica als M. Aelvoet, Europees parlementslid, bij de polls als lijstduwer gewipt, omdat zij, indien ze verkozen zou worden, haar mandaat niet zou opnemen. Het Vlaams Blok had twee bekende lijsttrekkers: Filip Dewinter en Gerolf Annemans, respectievelijk lijsttrekker voor het Vlaams Parlement en de Kamer in de kieskring Antwerpen. Ze realiseerden beiden een relatief hoog aantal voorkeurstemmen.

25 P. JANSSENS, W. DEWACHTER, *Gemeentenaren kiezen hun raadsleden*, p. 40.

TABEL XI

De mate van personificatie bij het per voorkeur stemmen in hoofde van de Senaatslijsttrekkers

		Voorkeur- stemmen	Naamstemmen Lijsttrekker	Graad van Personificatie
CVP	J.-L. Dehaene	644.121	484.305	75.2
SP	L. Tobback	522.789	453.700	86.8
VLD	G. Verhofstadt	510.567	423.335	82.9
VU	B. Anciaux	218.459	178.720	81.8
Agalev	E. Boutmans	75.569	18.189	24.1
VB	W. Verreycken	158.692	70.362	44.3
PSC	G. Deprez	295.652	130.976	44.3
PS	Ph. Busquin	488.793	267.268	54.7
PRL-FDF	J. Gol	415.688	259.476	62.4
Ecolo	P. Jonckheer	110.843	21.936	19.8

De mate van personificatie van de lijsttrekker is het grootst voor de SP. Wat genoegzaam in journalistiek taalgebruik het Tobback-effect werd genoemd, wordt hiermee bevestigd. Dat in Vlaanderen de kiescampagne sterker was gepersonificeerd dan in Wallonië kwam niet alleen tot uiting in de kiescampagne, maar ook in het stemgedrag. De partijvoorzitters L. Tobback, G. Verhofstadt en B. Anciaux zijn goed voor meer dan vier vijfde van de voorkeurstemmen voor hun partij. Uittredend eerste minister J.-L. Dehaene slaagde erin drie vierde van de CVP-kiezers die per voorkeur stemden, te overhalen voor hem een naamstem uit te brengen. De aantrekkingskracht van Vlaams Blok-lijsttrekker W. Verreycken lag met 44.3% van de voorkeurstemmen beduidend lager. Die van de groene kopman, E. Boutmans, was nog kleiner. Hij realiseerde slechts 24.1% van de voorkeurstemmen voor zijn partij.

Hoewel ook in Franstalig België drie partijvoorzitters, J. Gol voor het PRL-FDF, Ph. Busquin voor de PS en G. Deprez voor de PSC, de Senaatslijsten aanvoerden, was het kiezerspubliek er in veel mindere mate geneigd om ook een naamstem op hen uit te brengen. Ecolo-lijsttrekker P. Jonckheer scoorde echter nog lager dan zijn groene collega over de taalgrens, ondanks het feit dat het voorkeurstemmenpercentage voor Ecolo 6.6 procentpunten hoger ligt dan dat voor Agalev.

III. Het gemiddeld aantal naamstemmen bij de parlementsverkiezingen van 21 mei 1995

A. Het gemiddeld aantal naamstemmen per assemblée

De belangrijkste reden voor de stijging van het voorkeurstemmenpercentage op 21 mei 1995 is ongetwijfeld de invoering van de meervoudige voorkeurstem en het opnemen in de verkiezingsresultaten van voorkeurstembiljetten waarop alleen naamstemmen voor opvolgers zijn uitgebracht. De tot dusver voorgestelde gegevens geven evenwel geen informatie over het gemiddeld aantal naam-

stemmen dat werd uitgebracht door de kiezers die niet bovenaan de lijst stemden.

De cijfers hierover in tabel XII wijzen uit dat het gemiddeld aantal naamstemmen hoger ligt voor de Senaat dan voor de Kamer, en hoger voor het Vlaams Parlement dan voor het Waals Parlement. De kiezers die voor de Senaat per voorkeur stemden, brachten bijna 1.9 naamstemmen uit tegenover bijna 1.7 voor de Kamer. De Vlaamse kiezers brachten gemiddeld 1.8 naamstemmen uit voor hun parlement, de Waalse kiezers 1.6.

Een eerste vaststelling hierbij is dat niet alle kiezers die per voorkeur stemden voor de Senaat, het nodig vinden om twee kandidaten, bijvoorbeeld de lijsttrekker en een regionale kandidaat, met een voorkeurstem te belonen. Deze cijfers zijn eerder laag, zeker wanneer men er rekening mee houdt dat ongeveer één vijfde van de personen die een naamstem uitbrachten zowel een kandidaat-titularis als een kandidaat-opvolger hebben aangeduid.

Een tweede vaststelling is dat het gemiddeld aantal naamstemmen voor de Senaat hoger ligt dan voor de Kamer. Men zou dit kunnen toeschrijven aan de grotere kieskringen en vooral aan het groter aantal kandidaten op de Senaatslijsten. Deze hypothese vindt evenwel geen bevestiging bij gemeenteraadsverkiezingen. Uit onderzoek bij deze laatste verkiezingen blijkt dat er "zeker geen uitgesproken positief verband" is tussen het aantal kandidaten en het voorkeurstemmen-drag. ²⁶

TABEL XII

Het gemiddeld aantal naamstemmen in Kamer, Senaat, Vlaams en Waals Parlement

	Totaal aantal naamstemmen	Voorkeurstembiljetten	Gemiddeld aantal naamstemmen
Kamer	5.814.520	3.452.178	1.68
Senaat	6.658.870	3.561.619	1.88
Vlaams Parlement	3.907.978	2.154.330	1.81
Waals Parlement	1.942.260	1.219.296	1.59

De Vlamingen brachten op 21 mei 1995 gemiddeld meer naamstemmen uit dan de Walen, niet alleen voor de regionale assemblees, maar ook voor het federale parlement (tabel XIII). Maar zowel bij Vlamingen als Walen ligt het gemiddeld aantal naamstemmen het hoogst voor de Senaat. En zowel bij Vlamingen als Walen is het verschil tussen de Kamer en het regionale parlement klein of onbestaand.

Hoewel de Walen meer per voorkeur stemmen dan de Vlamingen, brengen de eerstgenoemden gemiddeld minder naamstemmen uit: 1.6 tegenover 1.8. Het beperkter aantal kandidaten in de Waalse kieskringen kan hiervoor een verklaring zijn.

²⁶ P. JANSSENS, W. DEWACHTER, *a.w.*, p. 38.

TABEL XIII

Het gemiddeld aantal naamstemmen per gewest voor Kamer, Senaat, Vlaams en Waals Parlement

	Kamer	Senaat	Raad
Vlaanderen	1.75	1.98	1.81
Wallonië	1.58	1.68	1.59

Op basis van deze algemene gegevens kan geconcludeerd worden dat de meervoudige voorkeurstem op 21 mei 1995 niet zo meervoudig is, want gemiddeld werden minder dan 2 naamstemmen gegeven. Bij deze beoordeling moet er wel rekening mee gehouden worden dat de meervoudige voorkeurstem voor het eerst bij parlementsverkiezingen werd toegepast. Het is niet uitgesloten dat een grotere vertrouwdheid een meervoudiger gebruik tot gevolg zal hebben. Hierover kunnen alleen de volgende verkiezingen uitsluitsel brengen.

In vergelijking met de gemeenteraadsverkiezingen ligt het gemiddeld aantal naamstemmen bij parlementsverkiezingen laag. In de vermelde steekproef bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1988 bedroeg het gemiddeld aantal naamstemmen 2.80.²⁷ Omdat de sociale afstand tussen kiezers en kandidaten bij gemeenteraadsverkiezingen kleiner is dan bij parlementsverkiezingen mag het lagere gemiddelde bij deze laatste verkiezingen niet verbazen. Opnieuw blijkt deze verklaring evenwel niet sluitend te zijn. De vergelijking met de provincieraadsverkiezingen van 1994 wijst uit dat er bij de parlementsverkiezingen in 1995 gemiddeld meer naamstemmen werden gegeven: 1.36 tegenover 1.76.²⁸ Wellicht is de geringere zichtbaarheid van het provinciale bestuursniveau hiervoor de verklaring.

B. Het gemiddeld aantal naamstemmen per provincie voor de Kamer

Zoals voor het voorkeurstemmenpercentage zijn er tussen de provincies verschillen inzake het gemiddeld aantal naamstemmen. Globaal genomen blijkt uit tabel XIV dat in de provincies met een hoog voorkeurstemmenpercentage het gemiddeld aantal naamstemmen eveneens hoog ligt. Toch is de rangschikking niet volledig dezelfde. Want niet in de provincie Luxemburg, maar wel in de provincie Limburg ligt het gemiddeld aantal naamstemmen het hoogst. Limburg is in de oude berekeningswijze echter de provincie met het hoogste voorkeurstemmenpercentage. Overigens is Limburg de enige provincie waar gemiddeld meer dan 2 naamstemmen werden uitgebracht. Een mogelijke verklaring kan erin bestaan dat de provinciale kieskring vroeger bij de Senaatsverkiezingen reeds werd toegepast. Bovendien hebben Limburgers een sterke provinciale identiteit en binnen de provincie is er een bijna even sterk regionalisme (Noord-, Midden- en Zuid-Limburg). Niettegenstaande het hoge gemiddelde in Limburg, lag het er lager dan bij de gemeenteraadsverkiezingen. In oktober 1994 brachten de Limburgse kiezers gemiddeld 4.6 naamstemmen uit.²⁹

27 P. JANSSENS, W. DEWACHTER, *a.w.*, p. 9; J. ACKAERT, *a.w.*, p. 111.

28 P. JANSSENS, W. DEWACHTER, *De meervoudige voorkeurstem...*, p. 7.

29 J. ACKAERT, *a.w.*, p. 111.

Na Limburg volgen de provincies Namen, Luxemburg en West-Vlaanderen met gemiddeld tussen 1.8 à 1.9 naamstemmen, toch aanzienlijk beneden het Limburgse gemiddelde. Daarna volgt de provincie Oost-Vlaanderen die met gemiddeld bijna 1.7 naamstemmen in deze rangschikking een hogere plaats inneemt dan in de rangschikking van de voorkeurstemmenpercentages. Maar voor de overige provincies geldt dat een laag voorkeurstemmenpercentage samengaat met een laag gemiddeld aantal naamstemmen.

TABEL XIV

Het gemiddeld aantal naamstemmen per provincie voor de Kamer

West-Vlaanderen	1.82	Henegouwen	1.46
Oost-Vlaanderen	1.68	Namen	1.86
Antwerpen	1.48	Luik	1.51
Limburg	2.24	Luxemburg	1.83
Brabant	1.65	Het Rijk	1.68

C. Het gemiddeld aantal naamstemmen per kieskring voor Kamer, Vlaams en Waals Parlement

Net zoals het voorkeurstemmenpercentage varieert het gemiddeld aantal naamstemmen aanzienlijk van kieskring tot kieskring (tabel XV). Voor de Kamer varieert dit tussen 2.24 in Hasselt-Tongeren-Maaseik en 1.42 in Hoei-Borgworm. Anders uitgedrukt: door de Limburgse kiezers werd er gemiddeld bijna 1 naamstem meer uitgebracht dan door die in Hoei-Borgworm. Nochtans ligt het voorkeurstemmenpercentage in beide kieskringen nagenoeg even hoog, maar Hoei-Borgworm telt slechts twee kandidaat-titularissen en vier kandidaat-opvolgers per lijst tegenover elf titularissen en zes opvolgers in Hasselt-Tongeren-Maaseik.

TABEL XV

Het gemiddeld aantal naamstemmen per kieskring voor de Kamer

Brugge	1.63	Nijvel	1.52
Veurne-Diksmuide-Ieper-Oostende	1.81	Bergen-Zinnik	1.43
Kortrijk-Roeselare-Tielt	1.94	Doornik-Aat-Moeskroen	1.53
Gent-Eeklo	1.68	Charleroi-Thuin	1.51
Aalst-Oudenaarde	1.80	Luik	1.53
St.-Niklaas-Dendermonde	1.55	Hoei-Borgworm	1.42
Antwerpen	1.44	Verviers	1.51
Mechelen-Turnhout	1.55	Namen-Dinant-Philippeville	1.86
Hasselt-Tongeren-Maaseik	2.24	Aarlen-Marche-en-Famenne	1.83
Leuven	1.64	Bastenaken-Neufchateau-Virton	
Brussel-Halle-Vilvoorde	1.69	Het Rijk	1.68

In Kortrijk-Roeselare-Tielt ligt het voorkeurstemmenpercentage eerder aan de lage kant, maar het gemiddeld aantal naamstemmen is er het tweede hoogste. Namen-Dinant-Philippeville en Aarlen-Marche-en-Famenne-Bastenaken-Virton zijn

kieskringen met zowel een hoog voorkeurstemmenpercentage als een hoog gemiddeld aantal naamstemmen. Toch is het niet zo dat in alle kieskringen met een hoog voorkeurstemmenpercentage de kiezers een hoog gemiddeld aantal naamstemmen uitbrachten. Belangrijker dan het voorkeurstemmenpercentage lijkt het aantal kandidaten te zijn.

De vergelijking tussen het gemiddeld aantal naamstemmen voor de Kamer enerzijds en dat voor respectievelijk het Vlaams en Waals Parlement anderzijds wijst uit dat het eerste gemiddelde meestal lager ligt dan het tweede (tabel XVI en tabel XVII). De verklaring hiervoor is het groter aantal kandidaten voor de regionale assenblées en de kleinere kieskringen voor het Waals Parlement.

TABEL XVI

Het gemiddeld aantal naamstemmen per kieskring voor het Vlaams Parlement

Brugge	1.70
Veurne-Diksmuide-Ieper-Oostende	1.97
Kortrijk-Roeselare-Tielt	1.93
Gent-Eeklo	1.73
Aalst-Oudenaarde	1.86
St.-Niklaas-Dendermonde	1.61
Antwerpen	1.44
Mechelen-Turnhout	1.65
Hasselt-Tongeren-Maaseik	2.53
Leuven	1.69
Halle-Vilvoorde	1.68
Vlaams Gewest	1.81

TABEL XVII

Het gemiddeld aantal naamstemmen per kieskring voor het Waals Parlement

Nijvel	1.57
Doornik-Aat-Moeskroen	1.58
Bergen	1.38
Zinnik	1.44
Charleroi	1.46
Thuin	1.42
Dinant-Philippeville	1.86
Namen	1.71
Hoei-Borgworm	1.65
Luik	1.54
Verviers	1.56
Aarlen-Marche-en-Famenne-Bastenaken	1.89
Neufchâteau-Virton	1.67
Waals Gewest	1.59

D. Het gemiddeld aantal naamstemmen uitgebracht per politieke partij

Dat een hoog voorkeurstemmenpercentage niet noodzakelijk samengaat met een hoog gemiddeld aantal naamstemmen, wordt nogmaals bevestigd in tabel XVIII waarin per partij en per verkiezing het gemiddeld aantal naamstemmen is samengebracht.

Globaal genomen brengen kiezers met een gemiddeld of laag voorkeurstemmenpercentage gemiddeld de meeste naamstemmen uit. De groene, extreemrechtse en VU-kiezers gaan bijna voor elke verkiezing de kiezers van de traditionele partijen vooraf.

De christen-democratische kiezers die het meest per voorkeur stemden, brengen een gemiddeld aantal naamstemmen uit. De verwachting dat vooral de CVP-kiezers en in mindere mate ook de PSC-kiezers de meervoudige voorkeurstem zouden gebruiken om hun sympathie voor meerdere kandidaten van eenzelfde stand of familie, of voor kandidaten van verschillende standen of families uit te drukken, wordt door de cijfers in tabel XVIII niet bevestigd. Voor wat de CVP betreft, sluit de vaststelling wel aan bij de analyses van het voorkeurstemmengedrag bij de gemeenteraadsverkiezingen. Die tonen eveneens aan dat de CVP-kiezers het meest per voorkeur stemmen, maar slechts een gemiddeld aantal naamstemmen uitbrengen.³⁰

30 P. JANSSENS en W. DEWACHTER, o.c., p. 9; J. ACKAERT, o.c., p. 111.

TABEL XVIII

Het gemiddeld aantal naamstemmen per partij voor Kamer, Senaat, Vlaams en Waals Parlement

	Kamer	Senaat	Vlaams/Waals Parlement
CVP	1.75	2.00	1.83
SP	1.70	1.80	1.79
VLD	1.75	2.00	1.83
VU	1.88	2.12	1.89
Agalev	1.79	2.36	1.85
VB	1.79	2.23	1.77
PSC	1.56	1.75	1.62
PS	1.55	1.66	1.54
PRL-FDF	1.60	1.67	1.62
Ecolo	1.62	1.81	1.64
FN	1.96	-	1.63
Algemeen	1.68	1.98	1.81/1.59

Een verklaring voor het verhoudingsgewijs hoge gemiddelde voor de groene, extreem-rechtse en VU-kiezers ligt niet voor de hand. De groene partijen zijn zwak georganiseerde bewegingen met weinig mandatarissen en leden. Bijgevolg zou men er kunnen van uitgaan dat Agalev-kandidaten ook bij de groene kiezers weinig bekend zijn. Van de andere kant hebben de groene kiezers een hoog opleidingsniveau en een meer dan gemiddelde politieke interesse en kennis.³¹ Op basis hiervan mag men ervan uitgaan dat de groene kiezers meer dan de kiezers van de andere partijen op de hoogte waren van de toepassing van de meervoudige voorkeurstem bij de verkiezingen op 21 mei 1995. Deze verklaring kan ook voor de VU-kiezers ingeroepen worden. Zij hebben ook een hoger dan gemiddeld opleidingsniveau. De extreem-rechtse partijen bestaan nog niet zo lang en hun kiezers hebben een lager dan gemiddeld opleidingsniveau. Toch brengen ze relatief veel naamstemmen uit.

IV. De scores van de individuele kandidaten en het doorbreken van de nuttige volgorde

A. De vergelijkbaarheid op de voorkeurschaal

Zoals bij de berekening van het voorkeurstemmenpercentage heeft de veranderde kieswetgeving ook haar implicaties op de berekening van de voorkeurstemmenschaal. Door de verruiming van een aantal kieskringen is de context van de lijstensamenstelling en het strategisch plaatsen van kandidaten veranderd. In samengevoegde kieskringen wordt vaak een "rits-systeem" toegepast waarbij de

³¹ J. BILLIET en M. SWYNGEDOUW, De keuze tussen groen en extreem-rechts in Vlaanderen. *Res Publica*, 1995, nr. 2, p.251.

even plaatsen naar het ene arrondissement gaan, de oneven naar het andere. De vergelijking met vorige verkiezingen, gaat dus slechts op voor die kandidaten die opkwamen in ongewijzigde kieskringen ³².

Bovendien zijn door de grote kieskringen voor de Senaat de voorkeurstemmen van de senatoren niet meer vergelijkbaar met die van de andere parlementsleden, ook niet op basis van de voorkeurschalen. De grootte van de kieskring maakt dat de senatoren systematisch hoger scoren (bijvoorbeeld de hoogste waarde bij de senatoren op de 500-voorkeurschaal bedraagt 1017 tegenover 190 voor de andere assemblees). De best scorende parlementsleden volgens de 500- of 1000-voorkeurstemmenschaal zouden dan ook allemaal senatoren zijn. Niet zozeer de individuele score van het parlements lid maar wel de assemblee waarvoor hij zich kandidaat stelt, is dus bepalend voor de score op de voorkeurschalen. Dit kan geïllustreerd worden aan de hand van tabel XIX waarin de samenhang tussen de score op de twee voorkeurschalen, de grootte van de kieskring en de partijsterkte per assemblee is weergegeven.

TABEL XIX

De samenhang tussen de score op de 500- en 1000-voorkeurstemmenschaal en de kieskringgrootte en partijsterkte per assemblee in 1995

		Voorkeurschaal 500	Voorkeurschaal 1000
Grootte van de kieskring	alle assemblees	0.40	0.34
	Senaat	- 0.02	- 0.03
	andere	- 0.09	- 0.16
Sterkte van de partij	alle assemblees	0.43	0.34
	Senaat	0.13	0.11
	andere	0.12	0.01

Hoewel er een zekere samenhang is tussen de grootte van de kieskring en de voorkeurschaal enerzijds en anderzijds de sterkte van de partij en de voorkeurschaal voor alle parlementsleden samen is die slechts zeer zwak wanneer men de senatoren tegenover de andere parlementsleden stelt. De grotere correlaties voor het totaal van de parlementsleden worden dus veroorzaakt door de verschillen tussen de senatoren en de andere parlementsleden. Het is dan ook noodzakelijk een correctie voor de senatoren in te voeren.

Maar daarnaast rest de vraag op basis van welke voorkeurschaal er verder gewerkt moet worden. Voor de parlementsverkiezingen van 17 april 1977 ging M. Deweerdt na in hoeverre de voorkeurschalen beïnvloed werden door de grootte van de kieskring en de sterkte van de partij binnen de kieskring. Dit leverde volgende correlaties op:

³² Voor de Kamer zijn dit Antwerpen, Gent-Eeklo, Brugge, Brussel-Halle-Vilvoorde, Nijvel, Aat-Doornik-Moeskroen, Hoei-Borgworm, Luik en Verviers; voor het Vlaams Parlement: Antwerpen, Gent-Eeklo en Brugge; voor het Waals Parlement: alle kieskringen; voor de Senaat: geen enkele kieskring.

TABEL XX

De samenhang tussen de score op de 500- en 1000-voorkeurstemmenschaal en de kieskringgrootte en partijsterkte in 1977

	Voorkeurschaal 500	Voorkeurschaal 1000
Grootte van de kieskring	-0.16	-0.26
Sterkte van de partij	-0.15	-0.27

"In geen van beide schalen zijn de grootte van het kiesarrondissement en de electorale sterkte van de partij constant gehouden. Groot is de fout echter niet, gezien de kleine waarde van de correlatiecoëfficiënten voor de 500-voorkeurschaal." ³³ De 500-voorkeurschaal leverde dus de kleinste correlaties op, wat wil zeggen dat zij het sterkst rekening houdt met het aantal naamstemmen van de kandidaat. Voor de verkiezingen van 21 mei 1995 levert de 500-voorkeurschaal de kleinste correlaties op met de kieskringgrootte maar de grootste met de partijsterkte. Toch wordt omwille van de consistentie ten aanzien van vorige verkiezingen verder gewerkt met deze voorkeurschaal.

Een gecorrigeerde schaal voor de senatoren gaat dus uit van de 500-voorkeurschaal (= absoluut aantal naamstemmen van een kandidaat/500 + het absoluut aantal naamstemmen van de kandidaat/kiescijfer van de kieskring * 100) en houdt rekening met de grote kieskringen waarin de senatoren verkozen worden.

Aangezien in de voorkeurschaal twee termen verwerkt zijn, een absolute term (het aantal naamstemmen/500) enerzijds en een relatieve term (het percentage naamstemmen in verhouding tot het kiescijfer van de partij) anderzijds, is het noodzakelijk de absolute term te wijzigen. Immers, in de relatieve term is het effect van de kieskringgrootte en de partijsterkte slechts marginaal aanwezig.

Voor de senatoren kan dan ook met de volgende gecorrigeerde voorkeurstemmenschaal gewerkt worden:

$$\text{Schaalwaarde} = \frac{\text{Absoluut aantal naamstemmen}}{500 \times 5} + \frac{\text{Absoluut aantal naamstemmen} \times 100}{\text{Kiescijfer van de partij in de kieskring}}$$

Herberekent men dan de correlaties van de schaalwaarden met de kieskringgrootte en de partijsterkte, dan bekomt men de volgende resultaten waaruit blijkt dat beide variabelen minder meespelen in de schaalwaarden.

33 M. DEWEERDT, a.w., p. 522.

TABEL XXI

De samenhang tussen de score op de voorkeurschaal 500-2500 en de kieskringgrootte en partijsterkte per assemblee in 1995

		Voorkeurschaal 500-2500
Grootte van de kieskring	Alle assemblees	- 0.03
	Senaat	- 0.03
	Andere	- 0.09
Sterkte van de partij	Alle assemblees	0.01
	Senaat	0.08
	Andere	0.12

In bijlage zijn de scores op de voorkeurschaal voor alle parlementsleden terug te vinden. Zij zijn per assemblee van hoog naar laag gerangschikt.

B. Het doorbreken van de nuttige volgorde

Theoretisch verhoogde de invoering van de meervoudige voorkeurstem de kans op het doorbreken van de "nuttige lijstvolgorde", wat tevoren zeer uitzonderlijk was. Tijdens de periode 1919-1991 werden 30 volksvertegenwoordigers en 1 senator buiten de nuttige lijstvolgorde verkozen. Dit is resp. 0.64% en 0.04% van de gekozenen.³⁴

Op 21 mei 1995 slaagde bij de verkiezingen van het federale parlement slechts één kandidaat erin de lijstvolgorde te doorbreken. Voor de Senaat ging in het Nederlands kiescollege de zesde VLD-zetel naar lijstduwster A. Neyts-Uyttebroeck.

Bij de verkiezingen van het Vlaams Parlement werd eveneens één kandidaat buiten de nuttige lijstvolgorde verkozen. In de kieskring Leuven sleepte lijstduwer B. Tobback de eerste SP-zetel in de wacht. In de kieskring Brugge werd de lijstvolgorde niet echt doorbroken. De eerste CVP-zetel ging weliswaar naar de tweede titularis J. Coens en niet naar kopman J. Weyts, maar laatstgenoemde kreeg evenwel de tweede en laatste CVP-zetel toegewezen. Op soortgelijke wijze was er een omkering van de volgorde van de verkozenen bij de SP in Limburg waar S. Stevaert, als tweede gerangschikt op de lijst, als eerste werd verkozen en E. Baldewijns, lijsttrekker, slechts als tweede werd verkozen. A. Kenzeler en R. Swennen bleven als derde en vierde verkozen.

Bij de verkiezingen voor het Waals Parlement werd geen enkele kandidaat buiten de nuttige lijstvolgorde verkozen.

Vooraf kon reeds getwijfeld worden aan een sterk effect van de meervoudige voorkeurstem op het doorbreken van de lijstvolgorde. Het voorkeurstemmenpercentage is de voorbije twintig jaar gestagneerd na een sterke stijging in de jaren zestig en het begin van de jaren zeventig. Alleen een aanzienlijke toename kon gevolgen hebben voor de lijstvolgorde op voorwaarde dat de meervoudige voorkeurstem vooral zou worden gebruikt om lager geplaatste kandidaten te steu-

³⁴ W. DEWACHTER, Enkele beschouwingen over de geldigheid van de Belgische kiesstelsels. *Academiae Analecta*, 1988, nr. 1, p. 85-113.

nen. Er was wel een betekenisvolle stijging van het voorkeurstemmenpercentage op 21 mei 1995, maar ze was onvoldoende groot om de rangordening van de kandidaten zoals vastgelegd door de partijen te doorbreken. Daarvoor is een nog hoger percentage nodig, in de buurt van dat van de gemeenteraadsverkiezingen. Anderzijds hebben de kiezers de meervoudige voorkeurstem blijkbaar vooral gebruikt om de best geplaatste kandidaten te ondersteunen en niet de lager gerangschikte.

Een andere reden waarom de nuttige volgorde bij gemeenteraadsverkiezingen veelvuldiger doorbroken wordt, is de wijze waarop het cijfer van verkiesbaarheid en de overdraagbare stemmen worden berekend. In onderstaande tabel wordt dit samengevat.

TABEL XXII

Overzicht van de berekeningswijze van het cijfer van verkiesbaarheid en de overdraagbare stemmen

	Aantal voorkeurstemmen	Cijfer van verkiesbaarheid	Overdraagbare stemmen
Parlements- en provincie- raadsverkiezingen 1991	één voorkeurstem voor titularis (en/of opvolger)	stemcijfer/ zetels + 1	lijststemmen
Gemeente- en provincieraadsverkiezingen 1994	meervoudige voorkeurstem voor titularis	stemcijfer x zetels/ zetels + 1	Lijststemmen x zetels
Verkiezing assemblees 1995	meervoudige voorkeurstem voor titularis (en/of opvolger)	stemcijfer/ zetels + 1	titularissen: lijststemmen + VKSB3 ³⁵ opvolgers: lijststemmen + VKSB1 ³⁶

Indien men bij parlamentsverkiezingen het verkiesbaarheidscijfer en de overdraagbare stemmen zou berekenen zoals bij de gemeente- en provincieraadsverkiezingen in 1994, bekomt men een heel ander resultaat (tabel XXIII). Op deze manier zouden negentien mandatarissen buiten de nuttige volgorde in de assemblees komen. In de overige gevallen verandert de volgorde wel, maar komen er geen extra mandatarissen buiten de nuttige volgorde in het parlement. Op te merken is wel dat het doorbreken van de lijstvolgorde zich vooral in grote kieskringen voordoet. Blijkbaar zit er ook bij de berekeningswijze van de gemeenteraads-

35 VKSB3 staat voor die voorkeurstembiljetten waarop enkel een naamstem voor één of meer opvolgers is uitgebracht. Dit zijn de stembiljetten zoals bedoeld in art. 156, §1, 4. van het Kieswetboek.

36 VKSB1 staat voor die voorkeurstembiljetten waarop enkel een naamstem voor één of meer titularissen is uitgebracht. Dit zijn de stembiljetten zoals bedoeld in art. 156, §1, 2. van het Kieswetboek.

verkiezingen een soort van kritische drempel die het doorbreken van de nuttige volgorde vergemakkelijkt.

TABEL XXIII

Verkozen buiten de nuttige volgorde bij overdracht volgens het systeem van de gemeente- en provincieraadsverkiezingen

Verkiezingen 1995	
Kamer	V. Dillen, Vlaams Blok, Antwerpen i.p.v. I. Lowie K. Schrijvers, CVP, Antwerpen i.p.v. S. Verhoeven J. Cleeren, CVP, Limburg i.p.v. Chr. Moors M.-L. Stengers, PRL-FDF, Brussel-Halle-Vilvoorde i.p.v. O. Maingain
Senaat	P. Semer, SP i.p.v. E. Pinoie J. Sleenckx, SP i.p.v. P. Semer A. Neyts-Uyttebroeck, VLD i.p.v. J. Leduc J. Leduc, VLD i.p.v. A. Neyts-Uyttebroeck J. Van Outryve, CVP i.p.v. P. Staes H. Broers, CVP i.p.v. Reginald Moreels A. Lizin, PS i.p.v. R. Urbain A. De Decker, PRL-FDF i.p.v. Cl. Desmedt Y. De Jonghe d'Ardoye i.p.v. J. Bock
Vlaams Parlement	L. Detiège, SP, Antwerpen i.p.v. P. De Ridder St. Neel, Vlaams Blok, Antwerpen i.p.v. J. Penris M. Verhaegen, CVP, Mechelen-Turnhout i.p.v. L. Cannaeerts L. Van Nieuwenhuyze, CVP, Kortrijk-Roeselaere-Tielt i.p.v. P. Desmet Br. Tobback, SP, Leuven
WaaIs Parlement	Y. Deleuze, PRL-FDF, Nijvel i.p.v. J.-P. Wahl A. Salmon, PS, Charleroi i.p.v. M. Dargent G. Mathot, PS, Luik i.p.v. J.-M. Léonard M. Yerna, PS, Luik i.p.v. G. Mathot P. Avril, PS, Luik, i.p.v. M. Yerna A. Reul, PSC, Luik, i.p.v. C. Tahay
Totaal	19/383 = 5.0%

V. Besluit

De invoering van de meervoudige voorkeurstem heeft meer kiezers dan vroeger ertoe aangezet om een voorkeurstem uit te brengen: bijna 6 op 10 kiezers tegenover vroeger bijna 5 op 10 kiezers voor de Kamer en ongeveer 4 op 10 kiezers voor de Senaat. De kiezer zag zich bij het uitbrengen van een voorkeurstem op 21 mei 1995 veel minder dan vroeger voor een dilemma geplaatst. De keuze tussen een lijststem of een voorkeurstem was makkelijker. Terwijl de kiezer vroeger voor slechts één kandidaat een voorkeur kon uitspreken, kon hij dat op 21 mei 1995 voor meerdere kandidaten.

De waargenomen stijging kan evenwel niet volledig worden toegeschreven aan de invoering van de meervoudige voorkeurstem. Ze is voor een deel ook het gevolg van het feit dat bij de verkiezingen van 21 mei 1995 voor het eerst de voorkeurstembiljetten werden geteld waarop een naamstem voor één of meer opvolgers werd uitgebracht. De stijging van het voorkeurstemmenpercentage is bijgevolg voor een deel het gevolg van de onderschatting bij vorige verkiezingen. In de veronderstelling dat het aantal voorkeurstembiljetten met alleen naamstemmen voor opvolgers bij vorige verkiezingen gelijk was aan dat op 21 mei 1995, is de stijging van het voorkeurstemmenpercentage voor de Kamer geenszins spectaculair te noemen. Integendeel, het is dan eerder beperkt en minder hoog dan men kon verwachten. Voor de Senaat is de stijging wel betekenisvol. Het verschil tussen Kamer en Senaat is ongetwijfeld in belangrijke mate toe te schrijven aan de nieuwe context en vooral de intense personificatie waarin de verkiezingen voor de Senaat plaatsvonden. Hierdoor is het vroegere onderscheid tussen Kamer en Senaat zelfs grotendeels verdwenen.

Voorts bevestigde de analyse dat de Vlamingen minder per voorkeur stemmen dan de Walen of Franstaligen. Dit geldt zowel voor de federale als voor de regionale assemblees. De verdere uitsplitsing van de voorkeurstemmen per provincie en per kieskring wees uit dat er grote onderlinge verschillen blijven en dat er geen verband is tussen de stijging van het voorkeurstemmenpercentage en het vroegere niveau ervan. Andere factoren, zoals kandidaten, electorale verschuivingen, verkiezingscontext, en de inburgering van de partijen hebben in een aantal gevallen een aanwijsbare invloed op het voorkeurstemmenpercentage.

In het algemeen stemden de christen-democratische kiezers op 21 mei 1995 het meest per voorkeur. Op de tweede plaats kwamen niet, zoals bij vorige verkiezingen, de liberale kiezers, maar wel de socialistische kiezers. De inhaalbeweging van deze laatsten is vermoedelijk een gevolg van de relatief langdurige regeringsdeelname van de socialisten. De VU-kiezers brachten minder voorkeurstemmen uit dan de kiezers van de drie grootste partijen. De kiezers van de groene partijen en de extreem-rechtse partijen stemden het minst per voorkeur. De Senaatsverkiezingen in het Nederlands kiescollege vertoonden evenwel afwijkingen op deze algemene trends. De invloed van de lijsttrekkers bij deze verkiezingen en de verkiezingscontext waren hieraan zeker niet vreemd.

Verder bleek dat zeker niet alle voorkeurstemkiezers meerdere naamstemmen uitbrachten. Het zijn ook niet de kiezers die het meest per voorkeur stemmen die de voorkeurstem het meest meervoudig gebruiken. De trend is eerder omgekeerd. De volgende verkiezingen moeten uitwijzen in welke mate een grotere vertrouwdheid met de meervoudige voorkeurstem bij parlementsverkiezingen een meervoudig gebruik ervan tot gevolg zal hebben.

Ten slotte heeft de meervoudige voorkeurstem niet geleid tot het veelvuldig doorbreken van de nuttige lijstvolgorde. De stijging van het voorkeurstemmenpercentage was niet voldoende groot en de meervoudige voorkeurstem kwam vooral de kandidaten die bovenaan de lijst stonden ten goede. Andere factoren die het doorbreken van de lijstvolgorde bemoeilijken zijn het verkiesbaarheidscijfer en de overdraagbare stemmen, die bij parlementsverkiezingen anders berekend worden dan bij gemeenteraadsverkiezingen.

Bijlage: De parlementsleden en hun voorkeurstemmen

De voorkeurstemmen bij verkiezingen zijn belangrijk voor de positie van de verkozenen binnen hun partij. Een goede persoonlijke score, een verbetering of een verslechtering ervan zijn factoren die bij de verdeling van functies na verkiezingen van belang zijn. Een bron van discussie daarbij is of er met het absolute aantal voorkeurstemmen of met het relatieve aantal rekening moet worden gehouden. De 500-voorkeurschaal die in 1967 door W. Dewachter geïntroduceerd werd, is een schaalwaarde die rekening houdt zowel met het absolute als het relatieve aantal voorkeurstemmen.³⁷

De 500-voorkeurschaal wordt als volgt berekend:

$$\frac{\text{Absoluut aantal voorkeurstemmen van de kandidaat}}{500} + \frac{\text{Absoluut aantal voorkeurstemmen van de kandidaat} \times 100}{\text{arrondissementeel kiescijfer van de partij}}$$

Hieronder volgt de rangschikking van de verkozenen volgens de 500-voorkeurschaal voor Kamer, Senaat, Vlaams Parlement en Waalse Gewestraad. De rangschikking voor de Senaat is opgemaakt op basis van de gecorrigeerde 500-voorkeurschaal (zie hoger).

VOORKEURSTEMMEN VAN DE VERKOZEN KAMERLEDEN VOORKEURSTEMMENVOET 500-SCHAAL

Maystadt, Ph.	PSC	Charleroi-Thuin	164,2
Vande Lanotte, J.	SP	Veurne-Diksmuide-Ieper-Oostende	158,5
Pinxten, K.	CVP	Hasselt-Tongeren-Maaseik	158,4
Dewael, P.	VLD	Hasselt-Tongeren-Maaseik	150,7
Vandenbroucke, F.	SP	Leuven	149,8
De Croo, H.	VLD	Aalst-Oudenaarde	147,2
Van Hecke, J.	CVP	Gent-Eeklo	145,4
Coëme, G.	PS	Hoei-Borgworm	123,0
Di Rupo, E.	PS	Bergen-Zinnik	122,0
Vanvelthoven, L.	SP	Hasselt-Tongeren-Maaseik	117,2
Wathelet, M.	PSC	Verviers	116,5
Annemans, G.	VB	Antwerpen	114,8
De Donnea, F-X.	PRL-FDF	Brussel-Halle-Vilvoorde	114,0
Daems, R.	VLD	Leuven	111,4
Ansoms, J.	CVP	Antwerpen	110,1
Dupré, J.	CVP	Mechelen-Turnhout	101,5
Tant, P.	CVP	Aalst-Oudenaarde	97,5
Versnick, G.	VLD	Gent-Eeklo	96,3

³⁷ W. DEWACHTER, Over het rekenen met de voorkeurstemmen in de wetgevende verkiezingen. *Politica*, 1967, nr. 3, p. 205-217.

Breyne, P.	CVP	Veurne-Diksmuide-Ieper-Oostende	90,9
Colla, M.	SP	Antwerpen	90,5
Poncelet, J-P.	PSC	Luxemburg	89,1
Desimpel, A.	VLD	Veurne-Diksmuide-Ieper-Oostende	88,8
De Galan, M.	PS	Brussel-Halle-Vilvoorde	87,6
Derycke, E.	SP	Kortrijk-Roeselare-Tielt	86,2
Michel, L.	PRL-FDF	Nijvel	85,8
Langendries, R.	PSC	Nijvel	82,6
De Clerck, S.	CVP	Kortrijk-Roeselare-Tielt	82,4
Reynders, D.	PRL-FDF	Luik	82,2
Van Rompuy, H.	CVP	Brussel-Halle-Vilvoorde	79,7
Goutry, L.	CVP	Brugge	79,0
Duquesne, A.	PRL-FDF	Luxemburg	77,8
Eerdekens, C.	PS	Namen	77,5
Huts, F.	VLD	Antwerpen	77,3
Lenssens, J.	CVP	St.-Niklaas-Dendermonde	76,4
Eyskens, M.	CVP	Leuven	76,3
Daerden, M.	PS	Luik	76,1
Larcier, G.	PS	Luxemburg	71,4
Lano, P.	VLD	Kortrijk-Roeselare-Tielt	67,3
Van der Maelen, D.	SP	Aalst-Oudenaarde	62,9
Barzin, J.	PRL-FDF	Namen	62,5
Van Parys, T.	CVP	Gent-Eeklo	61,5
Delizée, J.	PS	Namen	61,0
Detremmerie, J-P.	PSC	Doornik-Aat-Moeskroen	61,0
Fourneaux, R.	PSC	Namen	60,9
Denis, R.	PRL-FDF	Verviers	59,7
Moriau, P.	PS	Charleroi-Thuin	58,7
Vanpoucke, D.	CVP	Kortrijk-Roeselare-Tielt	58,1
Chevalier, P.	VLD	Brugge	58,0
Peeters, L.	SP	Brussel-Halle-Vilvoorde	56,9
Landuyt, R.	SP	Brugge	55,5
Van Eetvelt, J.	CVP	Mechelen-Turnhout	54,2
Bertrand, E.	PRL-FDF	Charleroi-Thuin	53,0
Flahaut, A.	PS	Nijvel	53,0
Van den Poel, M.	VLD	Hasselt-Tongeren-Maaseik	50,7
Cortois, W.	VLD	Brussel-Halle-Vilvoorde	50,1
de T'Serclaes, N.	PSC	Brussel-Halle-Vilvoorde	49,9
Demotte, R.	PS	Doornik-Aat-Moeskroen	49,7
Hermans, A.	CVP	Leuven	48,7
Van de Castele, A.	VU	Brussel-Halle-Vilvoorde	47,5

Moors, C.	CVP	Hasselt-Tongeren-Maaseik	47,1
Anthuenis, F.	VLD	St.-Niklaas-Dendermonde	46,8
Cahay-André, P.	PSC	Luik	46,7
Taelman, W.	VLD	Mechelen-Turnhout	45,7
Verwilghen, M.	VLD	St.-Niklaas-Dendermonde	44,4
Valkeniers, J.	VLD	Brussel-Halle-Vilvoorde	43,7
Vandeurzen, J.	CVP	Hasselt-Tongeren-Maaseik	43,3
Beaufays, P.	PSC	Namen	42,7
Herzet, J.	PRL-FDF	Nijvel	42,4
Dufour, F.	PS	Doornik-Aat-Moeskroen	42,2
Brouns, H.	CVP	Hasselt-Tongeren-Maaseik	42,2
Lefevre, J.	PSC	Bergen-Zinnik	40,9
Grosjean, A.	PS	Verviers	40,3
D'hondt, D.	PRL-FDF	Doornik-Aat-Moeskroen	39,4
Toussaint, L.	PS	Luik	39,4
Wauthier, M.	PRL-FDF	Namen	39,4
Vandenbossche, D.	SP	Gent-Eeklo	39,0
Olaerts, H.	VU	Hasselt-Tongeren-Maaseik	38,8
Clerfayt, G.	PRL-FDF	Brussel-Halle-Vilvoorde	38,8
Janssens, C.	PS	Luik	38,5
Croes, L.	SP	Hasselt-Tongeren-Maaseik	38,4
Moerman, J.-P.	PRL-FDF	Bergen-Zinnik	38,0
D'Hondt, G.	CVP	St.-Niklaas-Dendermonde	37,9
Geraerts, J.	VB	Hasselt-Tongeren-Maaseik	37,5
Gardeyn, G.	CVP	Kortrijk-Roeselare-Tielt	37,3
Bourgeois, G.	VU	Kortrijk-Roeselare-Tielt	36,9
Simonet, J.	PRL-FDF	Brussel-Halle-Vilvoorde	36,2
De Crem, P.	CVP	Gent-Eeklo	35,6
De Man, F.	VB	Brussel-Halle-Vilvoorde	35,5
Van Dienderen, H.	Agalev	Antwerpen	35,5
Moureaux, S.	PS	Brussel-Halle-Vilvoorde	35,3
Vermassen, G.	SP	Hasselt-Tongeren-Maaseik	34,7
Willems, L.	CVP	Aalst-Oudenaarde	32,5
Creyf, S.	CVP	Brussel-Halle-Vilvoorde	32,0
Burgeon, C.	PS	Bergen-Zinnik	31,6
Peeters, J.	SP	Mechelen-Turnhout	31,4
Van den Eynde, F.	VB	Gent-Eeklo	31,1
Schoeters, H.	SP	St.-Niklaas-Dendermonde	30,7
Ghesquière, F.	CVP	Veurne-Diksmuide-Ieper-Oostende	30,0
Bastien, M.	FN	Brussel-Halle-Vilvoorde	29,8
Van Belle, I.	VLD	Gent-Eeklo	29,6

Schellens, A.	SP	Leuven	28,8
Deleuze, O.	Ecolo	Brussel-Halle-Vilvoorde	28,5
Pieters, D.	CVP	Brussel-Halle-Vilvoorde	27,6
Eeman, J.	VLD	Aalst-Oudenaarde	27,2
Lespagnard, R.	PSC	Luik	27,1
Borin, A.	PS	Nijvel	26,9
van Kessel, I.	CVP	Mechelen-Turnhout	26,4
Vanlerberghe, M.	SP	Kortrijk-Roeselare-Tielt	26,3
Canon, J.	PS	Charleroi-Thuin	25,7
Detienne, T.	Ecolo	Luik	25,6
Lahaye, M.	VLD	Veurne-Diksmuide-Ieper-Oostende	25,6
Harmegnies, Y.	PS	Bergen-Zinnik	25,5
Borginon, A.	VU	Antwerpen	25,5
Verstraeten, J.	SP	Aalst-Oudenaarde	25,1
Vandenhaute, J.	PRL-FDF	Brussel-Halle-Vilvoorde	24,5
Van den Broeck, J.	VB	St.-Niklaas-Dendermonde	24,3
Dighneef, M.	PS	Luik	24,3
Spinnewyn, J.	VB	Mechelen-Turnhout	24,3
Henry, J-P.	PS	Charleroi-Thuin	24,3
Bacquelaine, D.	PRL-FDF	Luik	23,4
Van Hoorebeke, K.	VU	Gent-Eeklo	23,2
Van den Abeelen, M.	VLD	Antwerpen	22,7
Van Aperen, J.	VLD	Antwerpen	21,7
Wailiez, H.	FN	Charleroi-Thuin	21,3
Schütteringer, M.	Ecolo	Hoei-Borgworm	20,8
Verhoeven, S.	CVP	Antwerpen	20,8
De Grauwe, P.	VLD	Leuven	20,3
Maingain, O.	PRL-FDF	Brussel-Halle-Vilvoorde	20,1
Suykens, L.	SP	Mechelen-Turnhout	19,2
Bartholomeeussen, M.	SP	Antwerpen	18,8
Smets, T.	VLD	Leuven	18,6
Huysentruyt, J.	VB	Kortrijk-Roeselare-Tielt	18,0
Wauters, J.	Agalev	Mechelen-Turnhout	17,9
Cauwenberghs, F.	CVP	Antwerpen	17,8
Tavernier, J.	Agalev	Gent-Eeklo	17,7
Viseur, J-P.	Ecolo	Bergen-Zinnik	17,0
Mairesse, M.	PSC	Charleroi-Thuin	16,9
Verherstraeten, S.	CVP	Mechelen-Turnhout	16,5
Seghin, P.	PRL-FDF	Charleroi-Thuin	15,6
Dallons, P.	Ecolo	Charleroi-Thuin	15,1
Colen, A.	VB	Antwerpen	13,9

Lozie, F.	Agalev	Brugge	12,8
Laeremans, B.	VB	Brussel-Halle-Vilvoorde	12,7
Buisseret, X.	VB	Antwerpen	12,4
Vanoost, L.	Agalev	Brussel-Halle-Vilvoorde	11,7
Cuyt, R.	SP	Mechelen-Turnhout	10,9
Hotermans, R.	PRL-FDF	Verviers	10,1
Delathouwer, R.	SP	Brussel-Halle-Vilvoorde	9,7
Lowie, J.	VB	Antwerpen	9,5
Decroly, V.	Ecolo	Brussel-Halle-Vilvoorde	7,0

**VOORKEURSTEMMEN VAN DE RECHTSTREEKS VERKOZEN SENATOREN
VOORKEURSTEMMENVOET GECORRIGEERDE 500-SCHAAL**

Dehaene, J-L.	CVP	Nederlands kiescollege	241.7
Tobback, L.	SP	Nederlands kiescollege	238.7
Verhofstadt, G.	VLD	Nederlands kiescollege	222.5
Gol, J.	PRL-FDF	Frans kiescollege	142.4
Busquin, Ph.	PS	Frans kiescollege	141.9
Anciaux, B.	VU	Nederlands kiescollege	127.6
Deprez, G.	PSC	Frans kiescollege	82.5
Nothomb, Ch-F.	PSC	Frans kiescollege	74.7
Smet, M.	CVP	Nederlands kiescollege	59.4
Onkelinx, L.	PS	Frans kiescollege	51.0
Verreycken, W.	VB	Nederlands kiescollege	43.3
Swaelen, F.	CVP	Nederlands kiescollege	41.6
Lallemand, R.	PS	Frans kiescollege	32.1
Thijs, E.	CVP	Nederlands kiescollege	29.4
Neyts, A.	VLD	Nederlands kiescollege	27.6
De Bethune, S.	CVP	Nederlands kiescollege	26.5
Mayence-Goossens, J.	PRL-FDF	Frans kiescollege	26.0
Mahoux, P.	PS	Frans kiescollege	23.5
Coveliers, H.	VLD	Nederlands kiescollege	23.1
Urbain, R.	PS	Frans kiescollege	19.5
Dardenne, M.	Ecolo	Frans kiescollege	19.2
Merchiers, N.	SP	Nederlands kiescollege	18.1
Jonckheer, P.	Ecolo	Frans kiescollege	17.3
Moens, G.	SP	Nederlands kiescollege	17.1
Leduc, J.	VLD	Nederlands kiescollege	16.7
Semer, P.	SP	Nederlands kiescollege	16.6
Boutmans, E.	Agalev	Nederlands kiescollege	15.4
Vautmans, V.	VLD	Nederlands kiescollege	15.2
Destexhe, A.	PRL-FDF	Frans kiescollege	14.8

Moreels, R.	CVP	Nederlands kiescollege	14,5
Staes, P.	CVP	Nederlands kiescollege	13,8
Goris, S.	VLD	Nederlands kiescollege	13,2
Delcourt-Pêtre, A.	PSC	Frans kiescollege	11,6
Pinoie, E.	SP	Nederlands kiescollege	11,3
Loones, J.	VU	Nederlands kiescollege	10,2
Van der Wildt, F.	SP	Nederlands kiescollege	9,8
Bock, J.	PRL-FDF	Frans kiescollege	9,5
Raes, R.	VB	Nederlands kiescollege	9,2
Desmedt, C.	PRL-FDF	Frans kiescollege	7,4
Ceder, J.	VB	Nederlands kiescollege	7,4

**VOORKEURSTEMMEN VAN DE VLAAMSE PARLEMENTSLEDEN
VOORKEURSTEMMENVOET 500-SCHAAL**

Dewinter, Ph.	VB	Antwerpen	190,5
Kelchtermans, T	CVP	Hasselt-Tongeren-Maaseik	149,7
Sauwens, J.	VU	Hasselt-Tongeren-Maaseik	126,1
Gabriels, J.	VLD	Hasselt-Tongeren-Maaseik	116,2
Kuijpers, W.	VU	Leuven	115,2
Van den Brande, L.	CVP	Mechelen-Turnhout	105,3
De Roo, J.	CVP	Gent-Eeklo	103,1
Stevaert, S.	SP	Hasselt-Tongeren-Maaseik	101,5
De Batselier, N.	SP	Sint-Niklaas-Dendermonde	95,7
Van Wallendael, T.	SP	Antwerpen	95,5
Coens, J.	CVP	Brugge	92,0
Demeester, W.	CVP	Antwerpen	91,3
Baldewijns, E.	SP	Hasselt-Tongeren-Maaseik	89,0
Delcroix, L.	CVP	Hasselt-Tongeren-Maaseik	84,3
De Maght, A.	VLD	Aalst-Oudenaarde	83,8
Bril, L.	VLD	Kortrijk-Roeselare-Tielt	83,7
Martens, L.	CVP	Kortrijk-Roeselare-Tielt	83,4
Denys, A.	VLD	Gent-Eeklo	80,4
Van der Poorten, M.	CVP	Aalst-Oudenaarde	77,8
Merckx, T.	CVP	Leuven	75,1
Van Rompuy, E.	CVP	Halle-Vilvoorde	74,9
Tyberghien, M-L.	CVP	Veurne-Diksmuide-Ieper-Oostende	73,3
Tobback, B.	SP	Leuven	69,6
Sleeckx, J.	SP	Mechelen-Turnhout	69,3
De Loor, H.	SP	Aalst-Oudenaarde	68,1
Beysen, W.	VLD	Antwerpen	66,4
Van Grembergen, P.	VU	Gent-Eeklo	65,3

Ceysens, P.	VLD	Leuven	61,6
Taylor, J.	CVP	Sint-Niklaas-Dendermonde	60,3
Vermeiren, F.	VLD	Halle-Vilvoorde	60,2
Van den Bossche, L.	SP	Gent-Eeklo	57,3
Bossuyt, G.	SP	Kortrijk-Roeselare-Tielt	56,6
Feytons, F.	VLD	Hasselt-Tongeren-Maaseik	56,2
Olivier, M.	CVP	Kortrijk-Roeselare-Tielt	55,2
Deprez, P.	CVP	Kortrijk-Roeselare-Tielt	53,2
Demeulenaere, J.	VLD	Veurne-Diksmuide-Ieper-Oostende	52,8
Vanderpoorten, M.	VLD	Mechelen-Turnhout	52,8
Van Cleuvenbergen, R.	CVP	Hasselt-Tongeren-Maaseik	51,2
Van Den Heuvel, R.	Agalev	Antwerpen	47,1
Swinnen, R.	SP	Leuven	46,6
Browaecs, J.	VLD	Aalst-Oudenaarde	46,5
De Gucht, K.	VLD	Sint-Niklaas-Dendermonde	46,3
Logist, M.	SP	Leuven	45,6
Caubergs, J.	VB	Hasselt-Tongeren-Maaseik	45,3
Dua, V.	Agalev	Gent-Eeklo	43,3
De Meyer, J.	CVP	Sint-Niklaas-Dendermonde	42,7
Maes, N.	VU	Sint-Niklaas-Dendermonde	42,7
Devolder, J.	VLD	Brugge	41,5
Matthys, E.	CVP	Gent-Eeklo	39,6
Cardoen, G.	CVP	Halle-Vilvoorde	39,6
Weyts, J.	CVP	Brugge	38,8
Gesquiere, M.	SP	Veurne-Diksmuide-Ieper-Oostende	38,3
Platteau, S.	VLD	Halle-Vilvoorde	38,3
Dielens, F.	SP	Halle-Vilvoorde	37,8
Heeren, V.	CVP	Hasselt-Tongeren-Maaseik	37,3
Lauwers, H.	VU	Antwerpen	36,6
Van Vaerenbergh, E.	VU	Halle-Vilvoorde	36,4
Hostekint, P.	SP	Kortrijk-Roeselare-Tielt	35,9
Van Aperen	VLD	Mechelen-Turnhout	35,6
Keulen, M.	VLD	Hasselt-Tongeren-Maaseik	35,0
Verlinden, M.	VLD	Leuven	35,0
Van Nieuwkerke, A.	SP	Brugge	34,9
Swennen, G.	SP	Hasselt-Tongeren-Maaseik	34,7
Suykerbuyk, H.	CVP	Antwerpen	34,6
Van Lindt, S.	VLD	Halle-Vilvoorde	34,2
Timmermans, J.	SP	Aalst-Oudenaarde	33,9
Lindekens, K.	SP	Antwerpen	33,4
Beerden, G.	CVP	Hasselt-Tongeren-Maaseik	33,3

Dillen, M.	VB	Antwerpen	33,1
Vandendriessche, B.	CVP	Gent-Eeklo	32,9
Marsoul, H.	CVP	Leuven	32,7
Laverge, J.	VLD	Kortrijk-Roeselare-Tielt	31,4
Ramoudt, D.	VLD	Veurne-Diksmuide-Ieper-Oostende	31,3
Van Hecke, M.	CVP	Gent-Eeklo	30,6
Van Dijck, K.	VU	Mechelen-Turnhout	29,2
Bogaert, J-M.	VU	Brugge	29,2
Van Mechelen, D.	VLD	Antwerpen	28,9
Van Rompaey, H.	CVP	Mechelen-Turnhout	28,7
Vanleenhove, G.	CVP	Veurne-Diksmuide-Ieper-Oostende	27,7
Cordeel, M.	VLD	Sint-Niklaas-Dendermonde	27,7
Van Peel, M.	CVP	Antwerpen	27,3
Quintelier, L.	CVP	Aalst-Oudenaarde	27,0
Kenzeler, A.	SP	Hasselt-Tongeren-Maaseik	26,8
Wymeersch, F.	VB	Sint-Niklaas-Dendermonde	26,6
Van Looy, J.	CVP	Mechelen-Turnhout	26,3
Geysels, J.	Agalev	Mechelen-Turnhout	26,2
Desmet, P.	CVP	Kortrijk-Roeselare-Tielt	26,1
Van Nieuwenhuysen, L.	VB	Mechelen-Turnhout	25,9
Vandenbroeke, C.	VU	Kortrijk-Roeselare-Tielt	25,6
Van Nieuwenborgh, G.	SP	Aalst-Oudenaarde	25,1
Aers, W.	VB	Gent-Eeklo	24,8
Becq, S.	CVP	Halle-Vilvoorde	24,6
Van Hauthem, J.	VB	Halle-Vilvoorde	24,5
Van Overmeire, K.	VB	Aalst-Oudenaarde	23,7
Van Eyken, C.	UF	Halle-Vilvoorde	23,2
Goos, J.	SP	Veurne-Diksmuide-Ieper-Oostende	22,4
De Schampelaere, M.	CVP	Antwerpen	21,9
Maximus, L.	SP	Mechelen-Turnhout	21,8
Verougstraete, C.	VB	Veurne-Diksmuide-Ieper-Oostende	20,8
Strackx, F.	VB	Leuven	20,5
Cannaerts, L.	CVP	Mechelen-Turnhout	20,5
De Reuse, H.	VB	Kortrijk-Roeselare-Tielt	20,5
Verwimp, C.	Agalev	Halle-Vilvoorde	20,1
Lisabeth, C.	SP	Gent-Eeklo	19,2
Sarens, F.	CVP	Mechelen-Turnhout	19,1
Deswaene, R.	VLD	Gent-Eeklo	19,1
Avondtroodt, Y.	VLD	Antwerpen	18,2
Sannen, J.	Agalev	Hasselt-Tongeren-Maaseik	17,7
Lachaert, P.	VLD	Gent-Eeklo	17,0

De Groot, E.	VLD	Antwerpen	14,9
Voorhamme, R.	SP	Antwerpen	12,6
Stassen, J.	Agalev	Sint-Niklaas-Dendermonde	10,4
De Ridder, P.	SP	Antwerpen	8,5
Verrijken, E.	VB	Antwerpen	7,4
Malcorps, J.	Agalev	Antwerpen	6,2
Huybrechts, P.	VB	Mechelen-Turnhout	6,0
Penris, J.	VB	Antwerpen	5,9
Creyelman, F.	VB	Mechelen-Turnhout	4,5

**VOORKEURSTEMMEN VAN DE WAAELSE PARLEMENTSLEDEN
VOORKEURSTEMMENVOET 500-SCHAAL**

Van Cauwenberghe, J-C.	PS	Charleroi	135,4
Anselme, B.	PS	Namen	109,6
Grafé, J-P.	PSC	Luik	106,0
Collignon, R.	PS	Hoei-Borgworm	106,0
Dehousse, J-M.	PS	Luik	101,8
Lienard, A.	PSC	Bergen	99,4
Lutgen, G.	PSC	Aarlen-M-e-F-Bastenaken	92,1
Spitaels, G.	PS	Doornik-Aat-Moeskroen	87,4
Taminiaux, W.	PS	Zinnik	86,5
Corbisier, A-M.	PSC	Charleroi	83,3
Mathieu, G.	PRL-FDF	Neufchâteau-Virton	78,8
Lebrun, M.	PSC	Dinant-Philippeville	78,1
Ducarme, D.	PRL-FDF	Thuin	76,1
Monfils, Ph.	PRL-FDF	Luik	71,7
Ylief, Y.	PS	Verviers	69,0
Bayenet, M.	PS	Dinant-Philippeville	67,0
Hazette, P.	PRL-FDF	Hoei-Borgworm	65,0
Antoine, A.	PSC	Nijvel	64,1
Aubecq, C.	PRL-FDF	Nijvel	64,0
Santkin, J.	PS	Aarlen-M-e-F-Bastenaken	62,8
Bock, J.	PRL-FDF	Aarlen-M-e-F-Bastenaken	61,2
Decléty, A.	PRL-FDF	Doornik-Aat-Moeskroen	57,8
Walry, L.	PS	Nijvel	56,5
Etienne, J.	PSC	Namen	55,9
Scharff, P.	PSC	Neufchâteau-Virton	55,3
Kubla, S.	PRL-FDF	Nijvel	54,3
Houssa, J.	PRL-FDF	Verviers	54,2
Sénéca, G.	PSC	Doornik-Aat-Moeskroen	53,9
Wintgens, P.	PSC	Verviers	50,6

Saulmont, G.	PRL-FDF	Dinant-Philipeville	50,3
Hollogne, G.	PSC	Zinnik	49,0
Burgeon, W.	PS	Thuin	48,7
Foret, M.	PRL-FDF	Luik	45,8
Thissen, R.	PSC	Verviers	44,6
Severin, J-M.	PRL-FDF	Namen	42,9
Bertouille, C.	PRL-FDF	Doornik-Aat-Moeskroen	42,3
Biefnot, Y.	PS	Bergen	40,4
Knoops, E.	PRL-FDF	Charleroi	38,6
Gilles, G.	PS	Namen	38,2
Namotte, J.	PS	Luik	37,0
Dehu, M.	PS	Nijvel	36,8
Mathot, G.	PS	Luik	33,9
Hiance, G.	PSC	Luik	32,9
Evers, A.	PRL-FDF	Verviers	32,1
Deghilage, F.	PS	Bergen	31,0
Mouton, H.	PS	Hoei-Borgworm	30,5
Daras, J.	Ecolo	Luik	28,1
Yerna, M.	PS	Luik	27,6
Pierard, G.	PRL-FDF	Zinnik	25,4
Perdicu, J-P.	PS	Doornik-Aat-Moeskroen	22,4
Malisoux, L.	PS	Namen	22,0
Hofman, G.	PS	Luik	21,4
Donfut, D.	PS	Bergen	21,0
Hubert, J.	FN	Charleroi	21,0
Desguin, X.	Ecolo	Charleroi	20,5
Leonard, J-M.	PS	Luik	19,6
Marchant, D.	Ecolo	Namen	19,1
Smeets, D.	Ecolo	Verviers	19,0
Neven, M.	PRL-FDF	Luik	18,7
Dupont, C.	PS	Charleroi	18,4
Massy, C.	PS	Doornik-Aat-Moeskroen	17,8
Van Crombruggen, J-P.	PS	Zinnik	16,9
Cheron, M.	Ecolo	Nijvel	16,2
Maréchal, N.	Ecolo	Luik	15,2
Charlier, P.	PSC	Charleroi	15,1
Hinnekens, R.	PRL-FDF	Bergen	14,9
Poty, F.	PS	Charleroi	14,6
Snappe, J-P.	Ecolo	Doornik-Aat-Moeskroen	14,6
Toussaint, M.	PS	Hoei-Borgworm	14,2
Cogels, D.	PSC	Bergen	12,0

Wahl, J-P.	PRL-FDF	Nijvel	11,5
Baille, B.	Ecolo	Thuin	11,2
Salmon, A-M.	PS	Charleroi	10,6
Tahay, C.	PSC	Luik	4,9
Sadaune, A.	FN	Charleroi	4,4

Summary: The multiple preferential vote at the general elections of 1995 in Belgium

In Belgium the multiple preferential voting system was for the first time applied to parliamentary elections in 1995. Since then the electorate has the possibility to cast a vote for several candidates figuring on the same party list.

As a result of this voting system change, more voters used the possibilities offered by the preferential voting system than during the 1991 elections: almost 57% of the electorate of 1995 cast a multiple vote on candidates for the House of Representatives - this was an increase of 8,6% compared to the 1991 results. For the Senate, the trend is even clearer: 59% of the electorate expressed their preference for one or more candidates of the Senate, resulting in an increase of 18,3% compared to 1991. Though one has to add that the above mentioned increases are only partly due to the election system change. Part of the increase is actually also due to a more accurate handling by the Ministry of Internal Affairs of the multiple preferential voting data figuring on the ballot-papers.

Compared to previous elections the use of preferential voting was for the first time higher for the Senate than for the House of Representatives. Furthermore, the analysis showed that the use of the multiple preferential vote is varying from one constituency to another, from Flemings to Walloons and from one political party to another.